

POLOŽAJ DALMATINSKOG TEŽAKA I NJEGOVA BORBA ZA ZEMLJU OD 1919. DO 1929.

Franko Mirošević

U V O D

Krajem 1918, Dalmacija se nalazila u neobično teškim gospodarskim i društveno-političkim prilikama. Uz krizu glavne privredne grane vinogradarstva, došlo je do opadanja proizvodnje u svim granama industrije i obrta. Tim poteškoćama pridružila se i talijanska okupacija velikog dijela dalmatinskog teritorija što je Italija ostvarila na osnovi primirja potpisanog u Padovi između saveznika i Austro-Ugarske, a po kojem je Italija dobila pravo da zaposjedne teritorij naše zemlje koji joj je bio obećan Londonskim ugovorom 1915. Tako su od matice zemlje bili otrgnuti sjeverozapadni dijelovi Dalmacije sa Zadrom, Šibenikom, Drnišem, Kninom sve do Muća i Labina (Dalmatinskog) te srednjedalmatinski otoci Hvar, Vis, Korčula, Lastovo i Mljet.¹

Postojeće prilike uvelike su zaoštrile odnose u Dalmaciji i dalmatinskom društvu, a ti će se odnosi i nakon 1918. i dalje zaoštavati, jer su se uspostavljeni društveno-ekonomski odnosi u novonastaloj Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca (SHS) temeljili na prevlasti klase eksploatora, neriješenim odnosima u agraru i ekonomskoj krizi prouzročenoj propašću vinograda, nemogućnošću prodaje proizvoda, elementarnim nepogodama i drugim nedaćama. Društvo u Dalmaciji, kao i u ostalim dijelovima Kraljevine SHS, bilo je klasno podvojeno, ali i u velikoj mjeri slojevito, s tim što su unutar iste socijalne grupe postojale uočljive razlike. U administrativnom pogledu, Dalmacija je neposredno poslije rata činila jednu administrativnu cjelinu sa središtem u Splitu, gdje je bilo sjedište pokrajinske (zemaljske) vlade. Teritorij je bio podijeljen na 88 općina, 14 kotareva i 875 naseljenih mjesta.^{1a} Donošenjem Vidovdanskog ustava, cijepa se teritorij Dalmacije na

---

¹ Ukupna površina Dalmacije prema propisu iz 1921. godine iznosila je 12 732 km². Od toga je 6 866 km² bilo pod talijanskom okupacijom. Od ukupno 88 općina u Dalmaciji, pod talijanskom je okupacijom bila 31 općina i 379 naseljenih mjesta (ukupno naseljenih mjesta u Dalmaciji u to je vrijeme bilo 875).

Navedeni podaci nalaze se u knjizi: Prethodni rezultati popisa stanovnika u Kraljevini SHS, Sarajevo 1924. (dalje PRPS), str. 2.

^{1a} PRPS, str. 2.

dvije oblasti: splitsku i dubrovačku, na čelu kojih su se nalazili veliki župani.²

Centralističko uređenje utvrđeno Vidovdanskim ustavom, u administrativnom je pogledu oblasti neposredno vezivalo za Ministarstvo unutrašnjih poslova i centralnu vladu u Beogradu. U pogledu administrativnog upravljanja, Dalmacija je bila u specifičnom položaju, jer nije imala općinske samouprave kao druge oblasti u državi, sve do sredine 1926.³ Do tada su na čelo općina bili postavljeni općinski komesari, direktno potčinjeni kotarskim poglavarima, a oni opet velikom županu.

POSJEDOVNI ODNOSI

Površina Dalmacije, popisom iz 1921, iznosila je 12 732 km² s ukupno 621 429 stanovnika. Na jednom kvadratnom kilometru živjelo je 48,8 stanovnika, što je odgovaralo prosječnoj naseljenosti u Kraljevini SHS.⁴ Od te ukupne površine, tzv. produktivne zemlje je bilo 1 232 371 hektar. Od toga je na oranice otpadalo 137 167 hektara (11%), vinograde 70,701 hektara (5,5%), maslinike, 33,460 (3,5%), vrtove 4 860 (0,5%) livade 10 832 hektara (1%), pašnjake 594 476 (50%), šume 380 884 hektara (30%).⁵

Prema navedenoj statistici moglo bi se zaključiti da Dalmacija ima malo neproduktivne zemlje, svega 51 923 hektara. Međutim, stvarno stanje je bilo drukčije. Npr. u statistici je navedeno da Dalmacija ima 380 884 hektara šuma, a zapravo pravih šuma u Dalmaciji i nema, osim na području Mlje-ta, Lastova i Korčule. Ono što je u statistici prikazano kao šuma zapravo su goleti. Slično je i s pašnjacima.

Iz statističkih pokazatelja se vidi da površina oranica na kojima su se uzgajale žitarice nije bila mnogo veća od ukupne površine vinograda i maslinika, što je za Dalmaciju karakteristično.

Ukupna obradiva površina iznosila je 246 188 hektara. To je bilo 20% ukupne površine, dakle Dalmacija je imala razmjerno malo zemlje za obrađivanje. Prema tomu, oko 80% zemlje koja je statistikom označena kao produktivna to nije bila, već je to bila gola vrlet i neplodan krš, dakle slabo produktivna zemlja.

S obzirom na broj stanovnika koji su živjeli od zemljoradnje, Dalmacija nije imala dovoljno zemlje za obrađivanje pa je postojala oskudica zemlje prikladne za obrađivanje. Uz to je bila evidentna i velika rascjepkanost posjeda, do koje je dolazilo diobama zbog povećanja broj stanovnika. Tom prilikom posjed se nije dijelio kao cjelina već se dijelila svaka čestica. Dionik je htio od svakog komada zemlje dobiti po dio. Do zemlje se dolazilo na različite načine, najčešće uz natčovječanske napore pretvaranjem krša i predjela makije u plodnu zemlju ograđenu kamenim ogradama, na kojoj se

---

² Nova teritorijalna podjela Kraljevine SHS na oblasti bila je uspostavljena nakon donošenja Vidovdanskog ustava, a počela je funkcionirati 1923. godine, imenovanjem velikih župana.

³ Prvi izbori za općinska vijeća u Dalmaciji nakon 1918. bili su provedeni 18. svibnja 1926. godine.

⁴ PRPS, str. 2.

⁵ Izvještaj Privremene radničke komore za Dalmaciju u Splitu, str. 8, Split, 1926.

sadila vinova loza. Za osiguranje egzistencije, dalmatinski je težak nalazio mjesta vinovoj lozi među liticama kamena. Zbog svega navedenog, u Dalmaciji je postojala glad za zemljom, pogotovo, dobrom zemljom. Navedeno je stanje imalo velikog odraza na društvene odnose pa je to utjecalo i na društvene pokrete koji su se javljali u dalmatinskom društvu neposredno poslije 1. svjetskog rata.

Popisom stanovništva iz 1921. godine nisu bili obuhvaćeni podaci o socijalnoj strukturi dalmatinskog društva. Međutim, na temelju statističkih podataka koje je objavljivala Trgovačko obrtnička komora u Splitu i Dubrovniku te popisa stanovnika iz 1931, može se dobiti približna slika o socijalnoj strukturi dalmatinskog društva između 1918. i 1929. Prema tim podacima, poljoprivredom i stočarstvom se bavilo više od 80% dalmatinskog stanovništva. Međutim, stvarno je postotak bio manji, jer se jedan dio dalmatinskih težaka bavio drugim zanimanjima i oblicima pribavljanja prihoda. Bavi se ribarstvom, bio je najamni radnik na zemlji i u gradu, plovio kao pomorac, a povremeno se zapošljavao u industriji kao ne kvalificirani radnik, bavio se trgovinom, radio razne uslužne radove i drugo. Mnogi su od tih poslova bili nestalni.

Zbog oskudice zemlje, dalmatinski je težak bio upućen na tržište rada. Pritisak na grad jačao je pojavom nestašice hrane na selu, do koje je dolazio nakon elementarnih nepogoda i zbog krize prodaje težaških proizvoda.

Nema statističkih podataka na temelju kojih bi se moglo utvrditi koliko je težačkih obitelji neposredno nakon rata obrađivalo tuđu zemlju. Nema podataka ni o površini zemlje koju su te obitelji obrađivale. Neke podatke o tomu donosi dnevni ili tjedni tisak. Međutim, bez bojazni da se pogriješi, pouzdano se može ustvrditi da je veliki broj dalmatinskih težaka, u razdoblju između 1918. i 1929, obrađivao tuđu zemlju.⁶ Jedan novinski podatak iz 1919. kazuje da je te godine u Dalmaciji bilo oko 40 000 obitelji vezano zemljoradničkim pogodbama. Drugi kasniji podatak iz 1926. kazuje da je od 43 000 kolonatskih obitelji, 10 000 radilo na tuđoj zemlji a 32 000 je uz svoj mali posjed obrađivalo i tuđu zemlju, dok 567 domaćinstava nije imalo nikakve zemlje. Podatak iz 1928. pak spominje da je 36 214 obitelji živjelo na svojoj zemlji a 47 734 u nadničarskim i kolonatskim odnosima.⁷ Ako znamo da je u Dalmaciji, prema popisu stanovnika iz 1921, bilo 116 905 domova sa 120 432 domaćinstva, može se zaključiti da je nešto manje od polovine ukupnog broja domaćinstava (tu su uključena i ostala domaćinstva a ne samo seljačka) u Dalmaciji bilo u kolonatskim i kolonatu sličnim odnosima.^{7a} Prema tomu, ako se uzmu u obzir samo težaška domaćinstva (čiji točan broj statistika nije donijela), postotak domaćinstava koja su bila u kolonatskim i kolonatu sličnim odnosima bio je sigurno veći.

U navođenju ostalih podataka koji utvrđuju posjedovne odnose u Dalmaciji neposredno nakon 1. svjetskog rata, spomenut ćemo podatak koji

---

⁶ Podjela posjeda po načinu obrade zemlje prema popisu iz 1902. izgledala je ovako: 47 881 posjed ili 57,7 % obrađivali su vlasnici sami, 31 502 posjeda ili 37,7 % obrađivali su dijelom vlasnici a dijelom koloni, kmetovi, liveli, ili privatnopravni zakupci, 4018 posjeda ili 4,6 % obrađivali su isključivo koloni, kmetovi, liveli ili privatnopravni zakupci, koji nisu imali ni komada vlastite zemlje. Navedeni podaci nalaze se u knjizi Miliivoja Erića: *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941*, str. 93, Sarajevo, 1958.

⁷ »Jadran«, br. 176, 1919 — »Borba«, br. 47, 1928. — »Dom«, br. 47, 1926.

^{7a} PRPS, str. 2.

je donio list dalmatinskih radikala »Država« u broju 158/1922, u kojem se navodi da od 600 000 žitelja, koliko ih Dalmacija ima, samo 100 000 posjedu malo više zemlje od pola jutra, a samo 2 000 posjeduje 15 jutara.

Posjedovni odnosi na zemlji u Dalmaciji početkom ovog stoljeća bili su specifični i vrlo raznoliki. Poznati su pod imenom kolonata ili težašćine. Različitost se sastojala u činjenici da su u nekim krajevima postojali odnosi slični kmetstvu (npr. na području bivše Dubrovačke Republike), u drugim pak takvi koji su »...skoro identični s onim koji su nastali u Italiji u vrijeme raspada robovlasničkog poretka i kasnije se razvili pod mletačkom vlašću.«⁸ Takvi su odnosi bili dominantni u Srednjoj Dalmaciji i na srednjo-dalmatinskim otocima. Na tom se području razvio tipičan odnos kolonata ili težašćine. Pored navedenog, u nekim su općinama postojali odnosi koji se po obliku nisu razlikovali od kapitalističkog zakupa. Poseban je tip poznat pod nazivom livela (livel-težak) ili vječnog livela, a koji je tip bio proširen u Sjevernoj Dalmaciji.

Općenito je poznato da su se u Dalmaciji kolonatski odnosi dugo održali i da su u tom dijelu naše zemlje, jednako kao i u Istri, predstavljali dominantne posjedovne odnose. Ni Austrija, koja je Dalmacijom vladala od propasti Mletačke Republike, svojim zakonima ih nije uspjela unificirati a ni ukinuti.^{8a}

Teško je definirati kolonat ili težašćinu, jer je taj tip odnosa proizvod posebnih ekonomskih i socijalnih prilika pojedinih krajeva. Međutim, u vezi s tim treba istaći, da se odnos između vlasnika zemlje i težaka koji je tu zemlju obrađivao, zasnivao na ugovoru između tih dvaju subjekata. Svim tim odnosi između vlasnika zemlje i težaka sadržavali su obvezu davanja rente u naturi. Pritom je vlasnik zemlje ulagao kapital (zemlju), a težak svoj rad. Proizvod tog kapitala i rada dijelili su, prema ugovoru, tako da je vlasnik zemlje dobivao od jedne polovine do jedne petine godišnjeg prihoda zemlje, što je ovisilo o društveno ekonomskim prilikama, a i običajnom pravu koje je u tom kraju u vezi s tim postojalo. Dužina ugovorenog odnosa bila je najčešće vezana uz vrst kulture koja se gajila (najčešće su to bili vinogradi) ali se odnos u većini slučajeva produžavao, postavši tako u mnogim sredinama nasljednim, tako da su i potomci između sebe dijelili prihod s obrađene zemlje. Vlasnik zemlje ostajao je njezin vlasnik, a težak je dobivao ono što je ugovorom bilo utvrđeno. U najviše slučajeva, težak nije bio dužan da daje ništa drugo osim dijela ugovorenog prihoda, međutim, u nekim je krajevima imao i neke druge obveze, kao npr. na području Dubrovnika (davanje poklona u stoci, peradi, jajima i drugo) i u Dalmatinskoj zagori.

S obzirom na način kako će se nakon 1918. godine pokušati riješiti agrarni odnosi u Dalmaciji, važno je uočiti na koji su način ti odnosi na-

⁸ Milivoj Erić, Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941, str. 86, Sarajevo, 1958.

^{8a} Općim građanskim zakonikom (1. siječnja 1816) i uvođenjem katastra (1850), Austrija je kolonatske odnose u Dalmaciji dvojako riješila, što će imati značajne posljedice u vrijeme rješavanja agrarnih odnosa u Dalmaciji nakon 1918. Odnose na području bivše Dubrovačke republike stavila je u nadležnost upravne vlasti, priznavši ih tako za javnopravne. Odnose između težaka i vlasnika zemlje u Srednjoj i Sjevernoj Dalmaciji dala je u nadležnost sudova, čime ih je priznala za privatnopravne. U vezi s tim, Milivoj Erić, u knjizi: Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941, Sarajevo, 1958, na str. 90 konstatira da su se uvođenjem Općeg građanskog zakonika feudalni odnosi počeli provoditi pod propise buržoaskog prava, tj. tretirali su se kao zakup i ortakluk.

stali i na kojem je posjedu težak obrađivao zemlju, da li na zemlji koja je bila feudalnog porijekla, ili na zemlji koju su njeni vlasnici stekli kupnjom ili nasljedstvom.

U prvom slučaju su odnosi između težaka i vlasnika postojali od ranije pa je težak zapravo obrađivao zemlju bivšeg feudalca, drugi je najčešće nastao tako da su posjednici zemlje tu zemlju dali na obrađivanje težacima, a sami se nisu bavili zemljoradnjom. Vlasnici te zemlje su bili različitog socijalnog statusa. Među njima je bilo advokata, službenika (državnih i privatnih), svećenika, profesora, pomoraca, trgovaca, bankara, a i siromašnih udovica s nejakom djecom, nemoćnih staraca, penzionera. Bilo je slučajeva da je i težak koji je obrađivao tuđu zemlju dio svoje zemlje davao drugom, još siromašnijem, težaku da je obrađuje.⁹ Većina navedenih slojeva društva zemlju je počela kupovati krajem 19. stoljeća od vlastele koja su im zemlju prodala zajedno s težacima. Među kupcima je bilo zelenaša, mornara koji su prestali ploviti, povratnika iz prekomorskih zemalja, koji su svoju ušteđevinu ulagali u zemlju, misleći da će im se novac tako najbolje oploditi.

Svi posjednici nisu bili istog imovinskog stanja. Neki su živjeli u gradu, drugi u varošima, a bilo je i onih koji su živjeli na selu.

Oni koji su živjeli u gradu imali su najčešće najveće komplekse posjeda i s tim posjedom nisu imali direktnog odnosa. Dolazili bi na zemlju u doba berbe i na odmor. Na temelju knjiga zemljišnih izvadaka i registra ugovora te popisa za ubiranje godišnje rente, vršili su kontrolu svojih posjeda i ubirali rentu s te zemlje.

Provodili su lagodan život u gradu a prihodi sa zemlje nisu im bili jedini izvor egzistencije.

Drugu skupinu posjednika činili su posjednici koji su živjeli u gradićima, a porijeklom su bili iz različitih društvenih slojeva. U društvu su zauzimali različite službe i položaje. Zbog toga se nisu mnogo bavili brigom o zemlji. U tu skupinu spada tzv. inteligencija malih primorskih gradića. U njihovim su rukama bili i vlast u općini, klubovi i društva, trgovina i politika.

U treću skupinu mogu se razvrstati oni koji su vukli porijeklo iz svih društvenih slojeva (od gospode do težaka). Mnogi od njih su svoj posjed stekli prišteđenim novcem, a uglavnom su živjeli od prihoda sa zemlje, bilo da su je obrađivali — dijelom uz pomoć nadničara — bilo da su je davali težaku u zakup na temelju ugovora.

Posebnu skupinu maloposjednika čine oni koji su isključivo živjeli od svog rada na zemlji, a potjecali su od imućnijih težaka koji su osiromašili školovanjem djece. To školovanje iscrpljivalo je veliki dio prihoda, a zbog raznih okolnosti nisu više mogli vlastitim radom samostalno obrađivati zemlju (bolesti, nedostatak radne snage, seobe i slično) pa su morali dati zemlju drugom da je obrađuje. Različiti socijalni položaj vlasnika zemlje bio je jedan od uzroka sporog rješavanja agrarnih odnosa u Dalmaciji. Teško je bilo naći pravo rješenje, da se težacima dade zemlja a da se ne ugroze neki od spomenutih društvenih slojeva, koji su, s relativno malog posjeda, osiguravali svoju životnu egzistenciju.

---

⁹ Milivoj Erić, Agrarna reforma u Kraljevini Jugoslaviji 1918—1941, str. 91.

Zbog toga će neposredno poslije rata u dalmatinskom društvu doći do snažnih potresa. Težaci će tražiti ostvarivanje načela da zemlja pripada onome tko je obrađuje pa će, shodno tomu, obustaviti davanje dohotka vlasnicima zemlje. Vlasnici će se pak upirati u ustavno načelo zaštite privatne svojine i tražiti svoje pravo pred sudovima.

TEŽAČKA SUPROTSTAVLJANJA DAVANJU DOHOTKA

Težaci Dalmacije su još u vrijeme rata počeli obustavljati davanje dohotka vlasnicima zemlje koju su obrađivali. To se vidi iz Naredbe broj I 2735 Pokrajinske vlade za Dalmaciju, donijete 8. prosinca 1918. Tom Naredbom se zabranjuje vlasnicima zemlje opterećene kmetstvom da traže i provedu razrješenje težaške pogodbe i odstranjenje težaka sa zemlje, osim u slučajevima sporazuma s težakom. Članom 3. te naredbe naređuje se obustava parnica radi razrješenja kmetске pogodbe i izvršenja osuda koje još nisu postale pravomoćne. Konačno rješenje sporova predviđalo se donošenjem zakona o razrješenju agrarnih odnosa u Dalmaciji.¹⁰ Nezađovoljstvo postojećim svojinskim odnosima prema zemlji i obvezama koje su imali prema vlasnicima zemlje, težaci su izražavali na različite načine i to: organiziranjem javnih zborova na kojima su isticali svoje zahtjeve, demonstracijama protiv postupaka upravne vlasti i sudova, organiziranim pritiscima na sudove i fizičkim suprotstavljanjima onima koji su im silom oduzimali njihovu imovinu i teško stečeni prihod sa zemlje.

Već u veljači 1919, na zajedničkom skupu težaka u Nerežišću na otoku Braču, donijeta je odluka o razvrgnuću svih ugovora između njih i vlasnika zemlje, kao i da im se za oduzetu zemlju isplati naknada. Ne ističe se tko im tu naknadu treba da isplati.¹¹ U to su vrijeme bile donesene i Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme. Te odredbe donio je Ministarski savjet Kraljevine SHS, 25. veljače 1919. Za dalmatinske težake od posebnog su interesa bila dva paragrafa tih odredaba, paragraf 7. i paragraf 8. Paragrafom 7. propisuje se da se kolonatski i ostali kmetstvu slični odnosi između gospodara zemlje i težaka u Istri, Goričkoj, Dalmaciji i drugim oblastima Kraljevstva SHS raskidaju, a paragrafom 8. se proglašuju ništetnim sve presude koje su u vrijeme rata, u korist vlasnika, bile izrečene u sporovima radi razvrgnuća kolonatskih odnosa, uspostavljajući odnose koji su postojali prije rata.^{11a}

Prethodne odredbe ohrabrile su težake u njihovom odnosu prema vlasnicima zemlje i oni su vjerovali da su njihovim donošenjem konačno postali vlasnici zemlje koju su obrađivali i da više nisu dužni davati glasnicima zemlje dio dohotka utvrđen na ranije zaključenim ugovorima.

Međutim, te Odredbe se u Dalmaciji nisu provele u život. Okružnicom broj 6/VI 1318/19, Pokrajinska vlada za Dalmaciju je upozorila sudove da »Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme, izdane rješenjem Ministarskog savjeta Kraljevine SHS od 25. II 1919. i proglašena u »Službenim novinama Kraljevine SHS« broj 11, od 27. II 1919. još ne vrijede za Dal-

¹⁰ »Dalmatinski glasnik«, 11. prosinca 1918.

¹¹ »Jadran«, br. 26, 1919.

^{11a} Agrarna reforma — uredbe, naredbe i raspisi, knj. I, Zagreb, 1920 (dalje AR I), str. 226.

maciju, s obzirom na zabranu admirala savezničkih sila i SAD u Splitu, dok ne bude o pripadnosti Dalmacije odlučeno na konferenciji mira«. ¹²

No, ipak, i pored navedenog akta Pokrajinske vlade za Dalmaciju, težaci su i dalje odbijali vlasnicima zemlje davati dohodak. Oni su smatrali da se rušenjem austro-ugarske vlasti ujedno ruše i odnosi između njih i vlasnika zemlje, zaključeni ugovorima o upotrebi zemlje.

Početkom 1920. godine, Pokrajinski težački savez za Dalmaciju uputio je vladi u Beograd Spomenicu, u kojoj se ističe da postupci koji se prema težacima primjenjuju od strane sudova nisu u skladu s datim obećanjima prilikom formiranja zajedničke države, a koji se tiču odnosa njih i vlasnika zemlje. ¹³ Pokrajinski težački savez, kao organizacija dalmatinskih težaka, organizirao je u to vrijeme težake u politički pokret, formirajući organizacije Težačke sloge. Putem partijske štampe i zborova i drugih oblika okupljanja, dalmatinski se težak suprotstavljao zahtjevima vlasnika zemlje, kao i odlukama sudova koji su svojim presudama težake silili na davanje dohotka. Iako su sudovi i dalje donosili presude u korist vlasnika zemlje, težaci se tim odlukama i dalje suprotstavljaju. Raspravljajući o sukobima na dalmatinskom selu, Ministarski savjet je 30. ožujka 1920. godine konstatirao da su parnice između težaka i vlasnika radi uskrate dohotka došle u kritično stanje te da se vlast pribojava najtežih posljedica.

Na skupštini težaka, u lipnju 1920. godine u Splitu, donijeta je odluka da se zabranjuje davanje dohotka pod prijetnjom paleža i uništavanja vinograda. ¹⁴ Na velikom zemljoradničkom zboru u Splitu, 20. kolovoza 1920, kojem je prisustvovalo oko 2 000 težaka Splita i okolice, osuđen je postupak sudova prema težacima. ¹⁵

U nemogućnosti realiziranja sudskih odluka, kojima se naređivalo težacima da vlasnicima dadu zaostale dohotke, kotarske i općinske vlasti su realizaciju sudskih odluka pokušale ostvariti žandariskim i policijskim asistencijama. Ovi su postupci još više uznemirili težake. Brojni su primjeri sukoba težaka sa žandarima i policijom. Bilo je i direktnih pirtisaka na sudove i prijetnje fizičkom silom ako se ne povuku sudske odluke o ovrhama. Prva zabilježena žrtva u tim sukobima bilo je ubojstvo suca kotarskog suda u Trogiru, što se dovodilo u vezu s presudama koje je sud u Trogiru izricao protiv težaka. ¹⁶ Klerikalni krugovi oko Pučke stranke i lista »Jadran« u Splitu, bojeći se revolucionarnog pokreta i nasilnih metoda koje su težaci mogli primijeniti u ostvarivanju svojih prava, u navedenom listu zagovaraju klasni mir i međusobnu snošljivost te suzdržljivost u poduzimanju radikalnih postupaka, kako od strane težaka tako i od strane maloposjednika. Traži se izmirenje i zadovoljenje jedne i druge strane. Ističući da je agrarno pitanje socijalno pitanje, oni navode: »Ono ne smije već imućnijeg pojedinca da još više obogati a na račun siromaha koji bi time morao još više da osiromaši«. ¹⁷

¹² Isto, str. 226.

¹³ Milivoj Erić, Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941, str. 380.

¹⁴ Arhiv Jugoslavije (dalje AJ), Fond agrarne reforme, fascikl 13—3, 1927. od 21. lipnja 1920. U tom dokumentu između ostalog piše da je: »... savjet dalmatinskih težaka proglasio težačku vladu i da se najavljuje pojava terora i anarhijek.

¹⁵ »Težaška sloga«, br. 32, 1920.

¹⁶ »Jadran«, br. 77, 1920.

¹⁷ Isto.

U cilju rješavanja ovog problema, Pokrajinska vlada za Dalmaciju, da bi smirila težake, donijela je 24. kolovoza 1920. Naredbu kojom obvezuje težake da daju dohodak vlasniku po dotadašnjem običaju ili ugovoru, s tim što su obveze bile nešto smanjene, a neke i ukinute. Ukinute su bile obveze prema crkvi, za tzv. posjede »mrtve ruke«, te državi i općinama za državna i općinska zemljišta.

Smanjene su bile obveze vlasnicima zemlje pa je težak morao, mjesto polovine prihoda vlasniku zemlje, dati trećinu, mjesto trećine četvrtinu, mjesto četvrtine petinu itd. (u pravilu smanjenje za jednu »prav«). Veleposjedniku s više od 50 hektara obradive površine, smanjenje je iznosilo za dvije »pravi«, mjesto polovine četvrtina itd. To se primjenjivalo i u onim slučajevima kad je težak sam iskrčio i doveo vinograd do roda.¹⁸ Slučajna utanačenja u pogledu davanja dohotka poslije 25. veljače 1919, kao i nove težaške pogodbe sklopljene poslije navedenog roka ostale su i dalje na snazi i nisu potpadale pod spomenutu naredbu, ukoliko su za težaka bile povoljnije od te naredbe.^{18a}

Neposredno poslije donošenja spomenute naredbe, reagirali su težaci okupljeni na velikom zboru u Splitu, 5. rujna 1920. godine. Zbor je osudio Naredbu Pokrajinske vlade, s konstatacijom da je antidemokratska, osudivši sve one koji traže da vlasnicima zemlje moraju davati dohodak. Na tom zboru, predstavnik težaka s poluotoka Pelješca je pročitao rezoluciju, kojom se osuđuje vlada, zato što ne rješava položaj dalmatinskih težaka. Na tom su skupu težaci još jednom ustvrdili svoju odlučnost da i dalje ustraju u obustavljanju davanja dohotka.¹⁹ Međutim, po svemu sudeći, težaci su se nakon Naredbe donekle primirili. Novinski tisak izvjesno vrijeme nije donosio vijesti o sukobima, iako su po potpisivanju Rapalskog sporazuma, težaci ponovno postavili pitanje oživotvorenja Prethodnih odredbi. Naime, tim je sporazumom bilo riješeno pitanje Dalmacije na Mirovnoj konferenciji pa se moglo očekivati da će se staviti izvan snage i Okružnica Pokrajinske vlade za Dalmaciju broj 16/VI 1318/19, kojom se Prethodne odredbe u Dalmaciju nisu mogle primijeniti, zbog suprotstavljanja Savezničke vrhovne komande za Dalmaciju.

U 1921. godini, nije bilo izrazitijih sukoba na dalmatinskom području. Tome je sigurno pridonijelo rješenje Ministarskog savjeta od 5. ožujka 1921, kojim se obustavljaju postupci u svim agrarnim parnicama, kao i primjena izrečenih mjera. Ministarstvo unutrašnjih poslova o tomu je obavijestilo brzojavno Pokrajinsku vladu u Splitu, 6. ožujka 1921. Po odluci Ministarskog savjeta, Ministarstva pravde i unutrašnjih poslova imala su postupiti po spomenutoj naredbi.²⁰ Međutim, sudovi u Dalmaciji nisu poštivali spomenuto rješenje, rukovodeći se stavom Ministarstva pravosuđa, koje se njime nije slagalo. Presude se nisu provodile, jer Ministarstvo unutrašnjih poslova, preko svojih organa u kotarevima, nije pružilo podršku sudskim odlukama pa se tako odluke nisu mogle provesti u život jer su »...ostajale bez stvarnih posljedica«.^{20a}

¹⁸ »Dalmatinski glasnik«, br. 43, 1920. AR I, str. 226 i 227.

^{18a} Isto.

¹⁹ Ovaj je dokument poznat pod imenom »Pelješke rezolucije«, koju su na skupštini podnijeli predstavnici Pokrajinskog težaškog saveza za Dalmaciju. Rezoluciju je pročitao Josip Rusković.

²⁰ Agrarna reforma, knj. II, str. 317, Zagreb, 1925. (dalje AR II).

^{20a} Milivoj Erić, Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941, str. 317.

Ministarski savjet je u vezi s tim obavijestio Pokrajinsku vladu u Splitu i sva kotarska poglavarstva da ne daju oružane asistencije prilikom ovrha, kojima je trebalo sudske odluke provesti u život.²¹

Na sudske odluke težaci nisu ostali pasivni, oni su im se suprotstavljali na zborovima, bojkotom, prijetnjama i drugim sredstvima. Tako su težaci Vele Luke, njih više od stotine, ustali protiv zahtjeva da im se uoči berbe grožđa utvrđuje višina dohotka za 1921, a šestorica težaka iz istog mjesta, zajedno sa susjedima, odbili su primiti sudsku odluku o ovrhama, ističući: »Vi postupate protuzakonito, mi to ne priznajemo već samo priznajemo pečat Aleksandra.²² Pritom su, kako u optužnici stoji, grubo vrijeđali sudskog činovnika. Osobama koje su došle utvrđivati visinu dohotka za 1921. godinu, težaci su prijetili ubojstvom.^{22a} Početkom 1922. godine, u Dalmaciji je bilo mnogo protestnih zborova i sukoba težaka s vlasnicima zemlje. Na tzv. zemljaradnički dan, 8. siječnja 1922, bio je održan veliki broj težaških zborova. Brojnošću su se posebno isticali zborovi u: Starom Gradu, Jelsi, Kaštel Kambelovcu, Opuzenu, Šibeniku, Trogiru, Komizi, Hvaru, Visu, Pučiću, Postrani, Veloj Luci. Blatu, Splitu i mjestima na poluotoku Pelješcu.^{22b} U svibnju je bilo održano više zborova protiv zakonskog projekta za provođenje agrarne reforme u Dalmaciji. U tom mjesecu 1922, u mnogim mjestima južne Dalmacije težaci su tražili pravično provođenje agrarne reforme. Težaci Blata na otoku Korčuli optužili su suca Kotarskog suda u Blatu, da je rodbinski povezan s vlasnicima zemlje, da je i sam posjednik, pa da prilikom donošenja presude ne može biti objektivan.²³

Donošenjem Naredbe Ministarstva pravde (broj 45 840) i Ministarstva unutrašnjih poslova (broj 2035) od 4. rujna 1922. godine, prilike na dalmatinskom selu naglo su se pogoršale. Pokrajinska vlada za Dalmaciju je o toj zajedničkoj naredbi dvaju ministarstava obavijestila težake i ostalo građanstvo dopisom broj 15317-1922. od 5. rujna 1922.^{23a} Tom je naredbom prestao nesporazum između tih dvaju ministarstava u pogledu odnosa prema obvezama težaka. Stavovi su se ovom naredbom uskladili. Ministarstvo unutrašnjih poslova se priklonilo stavu Ministarstva pravde, što se vidi iz teksta Naredbe. U njoj se donosioci pozivaju na Srpski krivični zakonik i Zakon o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi. Naredba osuđuje pojavu protivljenja sudskim odlukama izrečenim u sporovima između težaka i vlasnika zemlje zbog uskraćenog im dohotka. Naredba prijete težacima kaznama. »Stoga se ovim putem objavljuje da će u svakom slučaju u kome bi se išlo za tim da se na kakav način omete rad suca i sprečava izvršenje njegovih rešenja i naloga, odnosno da se grozi bezbednost sudskih organa i policije i ugled suda, odnosno da se vrši ma kakav pritisak na sud i sudske organe, kolovođe i

²¹ »Primorski glasnik«, 4. veljače 1922.

²² Arhiv Dubrovnika (dalje AD), Fond Okružnog suda u Dubrovniku, fascikli br. 281, 1921.

^{22a} Isto

^{22b} »Primorski glasnik«, br. 19, 1922.

²³ »Novo doba«, u broju 158 iz 1922, u povodu događaja u Kaštelima piše: »S toga se ponavljaju nova nasilja koja hoće da našu državu dovedu u red bespravni država i da onemoguće neporemećeno funkcioniranje u hramu božice pravde te izricanje zakona i pravice«.

^{23a} AR II, str. 317.

podstrekači iskusit najoštrije zakonske posledice za takva od njih počinjena krivična dela«. ²⁴ Prema toj naredbi, dohotke nisu morali davati oni težaci koji su u smislu Prethodnih odredaba obrađivali zemlju u odnosu feudalnog porijekla, odnosno kojih je odnos bio smatran javnopravnim.

O tomu je li težak u javnopravnom ili privatnopravnom odnosu prema vlasniku zemlje, utvrđivao je nadležni sud. Zakonom o budžetskim dvanaestinama osigurana su bila sredstva za naknadu dohotka, koja su imali dobiti vlasnici zemlje od težaka kojih je odnos prema njima bio ocijenjen kao javnopravan. Ovom Naredbom, Vlada Kraljevine SHS pooštrila je odnos prema težacima i napravila je korak natrag, za razliku od akta koji je donijela 5. ožujka 1921, vrativši se na Naredbu od 24. kolovoza 1920, kojom se utvrđivala obveza davanja dohotka, pooštrivši novom naredbom prijetnje i kazne. Naredba od 5. rujna je uznemirila težake. Nemiri, prijetnje i sukobi sa žandarima i policijom nisu prestajali i bili su sve učestalji. Provedba Naredbe u život praktički je bila nemoguća, jer su neplaćene obveze težaka prelazile njihove materijalne mogućnosti. »Pokazalo se naime da je za podmirenje neplaćenih dažbima i parničkih troškova često nedovoljan čitav godišnji prinos²⁵ pojedinih seljačkih gazdinstava«. ²⁵ Sudskim odlukama i postupcima kotarskih vlasti suprotstavljali su se svi težaci. »Odnosi su se toliko zaostriili da je u cijeloj Dalmaciji stvoreno stanje slično opsadnom stanju«. ²⁶ U pojedinim mjestima dolazilo je do tučnjava sa žandarima, koji su provodili prisilne ovrhe. Policija i sudovi uvelike su primjenjivali ono što je Naredba od 4. rujna 1922. propisivala. Sudovi i upravne vlasti kažnjavaju težake za suprotstavljanje sudskim odlukama o ovrhama, kao i one koji nagovaraju težake da ne daju hododak vlasniku zemlje. Tako je šest težaka iz Vele Luke bilo 1922. osuđeno na kaznu globe od 120 kruna ili tri dana zatvora, zato što su odbili primiti presude i što su vrijeđali sudskog službenika koji im je uručivao presude. ²⁷ Kotarski sud u Orebiću sudio je sedamnaestorici težaka iz Gornje Vručice kod Trpnja za uskraćivanje dohotka. Svi su bili oslobođeni optužbe, jer je bilo dokazano da je odnos koji su imali prema plemiću Gozzi bio javnopravnog karaktera. Bartul Blašković pok. Jerka iz Vrbovske bio je osuđen na šest tjedana zatvora, jer je nagovarao težake da ne daju dohodak. Na tri tjedna zatvora bio je osuđen Mate Pruga iz Supetera, jer se odupro žandarskoj intervenciji prilikom izvršenja sudske odluke. Ante Značić pok. Ivana iz Komiže bio je osuđen na mjesec dana zatvora, zato što je bunio težake. Zbog istog prijestupa, na četiri tjedna zatvora su bili osuđeni Tomo i Dobrila Stipišić. Na sedam tjedana zatvora su bili osuđeni Petar Dukić pok. Ivana, Petar Mirić Nikolin i Ante Dragičević pok. Jurja, svi iz Supetra, jer su odbili izvršiti sudske odluke o naknadi

²⁴ »Težaška sloga«, br. 32, 1922. — »Rad«, br. 148, 1922. — »Država«, II, br. 122, 1925. — »Hrvatska riječ«, br. 1, 1925.

²⁵ »Narod«, br. 13, 1922. — »Službene novine«, 25. rujna 1922. AR II, str. 317. »Težaška sloga«, u broju 51 iz 921, piše: »Parnice su dokončavale, osude su postale pravomoćne, ovršno se počelo postupati protiv težacima. Položaj je bio nadasve opasan, svaki čas je mogla da poteče nevina krv težakova, koji nije mogao da shvati zašto ga se sudi u ime onoga koji mu je najsvetanije opetavano izjavio da svaki oblik kmetstva, kao zastario, nesuvremen mora da nestane«.

²⁶ Milivoj Erić, Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941, str. 382.

²⁷ »Težaška sloga«, br. 5, 1922.

dohotka vlasnicima.²⁸ List »Narod«, u broju 17/1922. od 29. listopada, donosi vijest da je u Splitu osuđeno na mjesec dana zatvora dvadeset težaka, dva težaka na petnaest dana, tri na deset dana, a pedeset šest ih je policijski kažnjeno od dva do osam dana. »Novo doba«, u broju 36/1922, donosi vijest da je u Postirama uhapšeno petnaest težaka, zato što su se protivili državnim organima prilikom ovrha i radi uskraćivanja dohotka. Dubrovački list »Rad«, u broju 147/1922, piše da u tamnicama Splita i Šibenika »...čami na stotine težaka iz Neretve, Brača, Hvara i Kplita« te da u cijeloj pokrajini »...vlada uzrujanost među težaškim svijetom«. Razočaranje težaka novom vlasti tadašnji je tisak ocijenio slijedećim riječima: »Dalmatinski težak vidi da je sa strane vlade u svojoj narodnoj državi vođen za nos pa u nedjelju jasno doviknuo: Dosta je igre, dosta je natezanja, provedite vlastodržci ono što vam Ustav i zakon naređuju.«²⁹

Težaci su preko organizacija Zemljoradničke stranke upućivali zahtjeve i rezolucije u Beogradu, a slali su i svoje predstavnike ministrima i kralju da se zauzmu za rješavanje njihova pitanja. Međutim, od tih njihovih zahtjeva i obećanja koja su im davali ministri pa i kralj, bilo je malo za njih koristi.³⁰

Vlast je težake kažnjavala i zatvarala i bez sudskih odluka. Za neizvršenje sudskih presuda kažnjavala su ih kotarska poglavarstva.

Ignoriranje sudskih odluka od strane težaka i nastojanje da se one izvrše uz pomoć oružane asistencije, režimski orijentirani krugovi su označavali kao nemoć države i slabljenje državnog autoriteta. Pritom su tražili da se u tim slučajevima primijene propisi Srpskog kaznenog zakona i Zakona o zaštiti javne sigurnosti, jer se po njihovom mišljenju ugrožava državni poredak, pa su tražili ili kažnjavanje svih onih koji vrše pritisak na sud i tako utječu na konačno izricanje presude.³¹

Težaci su i nakon 1922. odbijali davati dohodak. U mjestu Zastrazišće na otoku Hvaru, 1924. je bilo uhapšeno 70 težaka zato što su pružili otpor izvršenju presuda u agrarnom sporu, a u provođenju ovrhe sudjelovalo je 40 žandara.³² Iste godine je u Splitu bilo osuđeno sedam težaka iz Trogira, petoro na tri tjedna, a dvoje na četiri mjeseca zatvora.³³ Progoni nisu prestali ni narednih godina. 1927. je bilo uhapšeno oko 400 osoba, a među njima je bio veliki broj težaka. Ukupno su bili kažnjeni 21 godinom, 5 mjeseci i 24 dana zatvora.³⁴ U 1928, do mjeseca travnja, nalazilo se u zatvoru ukupno 98 osoba, osuđenih za političke delikte.³⁵

²⁸ »Novo doba«, br. 239, 1922. AD, FVŽDO, br. 281, 1921. »Radnička borba«, u broju 4, 1925, piše da je Kraljevsko državno odvjetništvo u Splitu, 7. siječnja 1925, podiglo optužnicu protiv Ivana Reića težaka iz Splita, Marina Kragića težaka iz Splita, Marina Marasovića težaka iz Splita i Antuna Marduljaša težaka iz Splita te Antuna Tešije trgovačkog pomoćnika iz Splita, jer su 17. studenog na željezničkoj stanici u Splitu poklicima »Živjela Sovjetska Rusija«, »Živio komunizam«, »Živila crvena vojska« i »Slava Lenjinu« te pjevanjem Internacionale poticali narod na nasilje. »Radnička borba«, u broju 3, 1925, piše da su osuđeni težaci iz Vodica Jozo Šprljan, Rudolf Rebernik i Karlo Brener.

²⁹ »Težaška sloga«, br. 2, 1922.

³⁰ Isto, »Narod«, br. 18, 1922.

³¹ »Dubrovnik«, br. 73, 1922.

³² »Borba«, br. 25, 1924.

³³ Isto, br. 12, 1924.

³⁴ Isto, br. 13, 1928.

³⁵ Isto, br. 18, 1928.

POKUŠAJI RJEŠAVANJA AGRARNOG PITANJA

Manifestom od 6. siječnja 1919. godine, regent Aleksandar je dao inicijativu za rješavanje agrarnog pitanja u Kraljevini SHS. U Manifestu se ističe da odmah treba pristupiti rješavanju agrarnog pitanja, ukinuti kmetstvo i velike posjede, a zemlju podijeliti među siromašne zemljoradnike uz pravičnu naknadu. Regent je u Manifestu postavio princip da svaki Srbin, Hrvat i Slovenac treba da bude gospodar na svojoj zemlji. Manifestom se obvezuje vlada da obrazuje komisiju koja će pripremiti rješenje agrarnog pitanja, a seljaci se pozivaju da s povjerenjem u njegovu kraljevsku riječ mirno sačekaju da im država preda zemlju koja će unaprijed »...biti samo Božja i njihova.«³⁶

Nakon toga, kako smo već spomenuli, donesene su Prethodne odredbe, a regent Aleksandar je 16. ožujka 1919. rekao: »Ja posebice ističem hitnost potrebe da se zemljoradnik poslije hiljadu godina teškog živovanja oslobodi veza koje ga čine zavisnim od vlasnika zemlje koju on radi i da on postane gospodar grude koju natapa svojim znojem.«³⁷ Prethodne odredbe nisu riješile pitanje agrarnih odnosa u Dalmaciji. Sadržajem pojedinih članova (paragrafa) Prethodne odredbe suviše su bile općenite za onako komplicirane svojinske odnose na zemlji u Dalmaciji pa ih je svaki društveni sloj tumačio onako kako mu je najbolje odgovaralo. Prethodne odredbe nisu u formuliranju pojedinih normi vodile računa o specifičnostima pojedinih krajeva, posebno Dalmacije. Zato se i moglo dogoditi da su član 7. tih Odredaba posjednici zemlje tumačili kao da se on ne odnosi na Dalmaciju, jer su, kako su oni isticali, odnosi između vlasnika zemlje i težaka privatnopravnog karaktera i ne potječu od feudalnih i kmetskih odnosa, dakle nisu jednopравни odnosi. Težaci su, naprotiv, smatrali suprotno.

Ministarstvo agrarne reforme je 1919. godine donijelo projekt za rješavanje agrarnih odnosa u Dalmaciji, koji je ubrzo naišao na suprotstavljajnja posjednika, naročito u onom dijelu u kojem se predlagalo da se težaci oslobađaju kolonatskih odnosa i podavanja te da postaju potpuni vlasnici zemlje koju obrađuju. Ubrzo zatim, putem dnevnog i tjednog tiska, u Dalmaciji jača akcija i podnose se razni prijedlozi za rješavanje kolonatskih odnosa u Dalmaciji. Tako splitski list »Jadran«, u seriji članaka, donosi prijedlog da se osnuje povjerenstvo za agrarnu reformu u okviru kotara, da se utvrdi maksimum posjeda za vlasnika i težaka. Traži se da težak mora sam zemlju obrađivati da bi postao gospodar zemlje koju obrađuje, a vlasnicima bi se isplatila odšteta, jedanput ili u više navrata, u anuitetima. Siromašnim težacima država bi djelomično ili potpuno, ili udjelom besamatnog zajma, na prijedlog Povjerenstva potpomogla otplatiti zemlju. Zemlju koji bi težak dobio više ne bi mogao dati drugomu da je obrađuje, a zemlja bi mu se mogla oduzeti ako jeneobrađuje. Za rješavanje agrarnog pitanja odredio bi se provizorij od 10 do 20 godina te ako se u tom roku agrarno pitanje ne bi riješilo, predlaže se da se ugovori između težaka i vlasnika zemlje zakonom riješe. Prijedlog je predviđao zemljišni maksimum. Težak koji bi imao više zemlje od predviđenog maksimuma, višak bi morao pre-

³⁶ »Težaška sloga«, br. 34, 1922.

³⁷ Isto

pustiti državi, i tu bi zemlju onda općina podijelila onima koji nemaju minimum zemlje. Smatralo se da bi bilo suprotno reformi kad bi onim težacima, koji su obrađivali veće parcele zemlje ili bolju zemlju ta zemlja ostala, a druge koje su obrađivali manje parcele ili u zakupu nisu obrađivali zemlju da ostanu bez minimuma zemlje.³⁸

Ovaj je prijedlog bio iniciran mišljenjem da su u Dalmaciji postojali specifični agrarni odnosi, koji se ne mogu riješiti u okviru cijele države, pri čemu se smatralo da je pitanje maloposjednika ključno za uspješno rješavanje tog problema. Klerikalni krugovi oko lista »Jadran« izražavali su u cjelini zadovoljstvo načinom na koji se počelo rješavati agrarno pitanje u Dalmaciji. U članku: »K rješavanju agrarnog pitanja«, između ostalog se ističe: »Boljševička načela i načela otimačine i nasilja danas ne nalaze uporišta kod širih slojeva zemljoradnika, izuzev malenog broja zavedenih eks-vojnika, težaka mlade generacije«.³⁹

Nasuprot ovim shvaćanjima, pristalice Zemljoradničke stranke traže da zemlja postane vlasništvom onoga koji je obrađuje, ali da se vlasnicima zemlje ne da otkup. Smatralo se da su dalmatinski težaci ionako bijedni i prezaduženi i kad bi morali otplatiti zemlju praktički se ne bi oslobodili i dalje bi ostali ovisni gospodararu ili bi ih lihvari upropastili. Zemljoradnička stranka je tražila da se podijeli zemlja koju veleposjednici obrađuju u vlastitoj režiji. U zahtjevima osuđivali su zemljoposjednike da se protive pravednim zahtjevima težaka i da se reformi odupiru zbog egoizma.

Za obranu svojih prava, maloposjednici Dalmacije osnovali su svoje udruženje, a izdavali su i list »Naša zemlja«. Diskusije o agrarnom pitanju i projektu zakona za rješavanje agrarnih odnosa u Dalmaciji uznemirivali su posjednike zemlje, a posebno tzv. maloposjednike.

Iako je potreba rješavanja agrarnog pitanja bila istaknuta već 1918, u Dalmaciji se to pitanje počinje rješavati tek 1922, kad Ministarstvo agrarne reforme, 22. svibnja, podnosi prijedlog Zakona o likvidaciji agrarnih odnosa u Dalmaciji. Taj zakonski prijedlog je u osnovi predlagao da se težaci koji obrađuju zemlju posjednika oslobode zavisnosti posjedniku i da postanu vlasnici te zemlje. Posjednicima bi, prema tom projektu, težaci isplatili pravičnu naknadu. Prema tom zakonskom nacrtu, ugovori zaključeni između težaka i vlasnika zemlje označeni kao privatnopravni, mogli su se razriješiti uz otkup koji je trebao da plati težak. Samo za utvrđene javnopravne odnose država bi isplatila vlasniku zemlje naknadu. Navedeni prijedlog nisu prihvatili ni vlasnici zemlje a ni težaci. U bojazni da ne izgube zemlju, maloposjednici su organizirali proteste Ministarstvu za agrarnu reformu, zbog prezentiranog sadržaja teksta nacrtu zakona. Vlasnici zemlje iz Dalmacije, organizirani u Udruzi maloposjednika, uputili su brojne protestne telegrame i to iz: Drniša, Komiže, Skradina, Zaostroga, Postira, Opuzena, Dubrovnika, Supetra, Šibenika, Vrbovske, Svirča, Makarske, Starog Grada, Trstenika, Visa, Cavtata, Janjine i Dugog rata. Telegrami su bili upućeni krajem

³⁸ »Jadran«, brojevi od 114 do 119, 1919. Ovaj prijedlog rješavanja agrarnih odnosa u Dalmaciji dao je biskup Carić, a nazvao ga je Provizornim odredbama. Prijedlog nije izuzimao crkvene zemlje od agrarne reforme.

³⁹ Isto, br. 176, 1919. Pisac članka Nikola Grossi smatra da se sva prava prijedlogom agrarnog zakona daju težacima i da su maloposjednici njime oštećeni. Za maloposjednike se traže ista prava kao i za težake. Grossi rješenje vidi u podjeli neobrađene državne i općinske zemlje, koje ima oko 1 milijun hektara, a ne da se ukidaju zemljoradničke pogodbe na 40 000 hektara.

svibnja 1922. U telegramima se ističe da projekt zakona protuustavno negira njihovo privatno vlasništvo, da predstavlja kršenje principa pravnog poretka i negaciju socijalne pravde. Projektom se, kažu oni, upropaštavaju stotine tisuća građana. Traži se poštivanje privatne svojine i zaključenih ugovora.⁴⁰

Da bi se cjelovitije shvatili zahtjevi koje su postavljali maloposjednici, citirat ćemo telegrame iz Janjine i Opuzena. Većina ostalih telegrama je slična ili identična pa su vjerojatno pisani po jednom oglednom uzorku koji im je dostavila Udruga. Maloposjednici iz Janjine pišu: »Doneseni na pretres pred Narodnu skupštinu Zakon o uređenju agrarnih odnosa za Dalmaciju potpisani mole da u ime socijalne pravde bude poštivana privatna svojina, da se ne otimlju zemlje znojem lica stečene od naših otaca i nas istih. Neka se ne raspiruje vatra već se posije sjeme mira i ljubavi između težaka i zemljoposjednika te dosadašnji odnošaji ostaju kao i prije.«⁴¹

Iz Janjine su poslali telegram slijedećeg sadržaja: »Skupštini prikazan projekt agrara Dalmacije pod vidom nekakve socijalne pravde ako prihvaćen prouzrokovat će katastrofalnih posljedica i počinit će najgrublju nepravdu što je historija svijeta pamti daleko kobniju od boljševičke zemlje. Projekt gazi moral svetosti ugovora, otimlje privatnu svojinu zajamčenu ustavom i zakonom. Zaključimo u interesu prijestolja i države njenog ugleda i kredita u svijetu da osujetite nepopravljivu prijetecu ljagu koja je kadra donijeti nedoglednih najkobnijih političkih i socijalnih posljedica.«⁴²

Ni težaci nisu bili zadovoljni projektom zakona. U isto vrijeme kad i maloposjednici, i oni upućuju vladi telegrame. Iz telegrama težaka iz Pučišća na Braču, koji su uputili Ministarskom savjetu, mogu se uočiti svi zahtjevi težaka Dalmacije kao i njihove primjedbe na projekt zakona: »Na vijest da je Zakonska osnova o agraru predana na pretres tražimo da se ista prije dade i vidi mišljenje strukovnih težačkih organizacija, protestujemo protiv isključenja kolonata iz kmetstvu sličnih odnosa u vladinom

⁴⁰ AJ, Fond agrarne reforme, fascikl 96-2-8, 1922. »Težaška sloga«, br. 19, 1922.

⁴¹ Isto. Nacrt Zakona o rješavanju agrarnih odnosa u Dalmaciji, podnesen na raspravu 1922, izradio je Roko Stojanov, glavni povjerenik za agrarnu reformu u Dalmaciji. Zakonska osnova svrstavala je agrarne odnose u tri razreda. U prvi su spadali odnosi kmetški ili kmetstvu slični, u drugi zakupi i liveli, u treći kolonatski ili težaški odnosi. Prvima su smatrani oni za koje se dokaže da postoje na zemljištu feudalnog porijekla i da zemljoradnička obitelj, pored davanja, biva obavezna i na osobne službe, ili na podavanja koja nose obilježje osobne ovisnosti zemljoradnika o vlasniku. Ovamo spada besplatan rad vlasniku, davanje raznih poklona i drugo. Zakupom ili livelom smatrani su oni odnosi na kojima ne postoji kmetški ili kmetstvu sličan odnos, a zemljoradnici obrađuju zemlju 40 godina (od stupanja Zakona na snagu). Kolonatskim ili težačkim odnosima se smatraju ugovori po kojima je zemljoradnik ili njegov prethodnik iskrčio tuđu zemlju i na njoj nasadio vinograd, maslinik ili voćnjak i ostale trajne kulture, uz obvezu da će zemlju obrađivati do trajanja nasada, a godišnji plod dijeliti s vlasnikom po ugovornom ključu. U prvom slučaju (razredu) odnosi bi se razriješili, težaci bi postali vlasnici zemlje, a vlasnici bi dobili odštetu koju će platiti država. Odnosi drugog razreda razriješili bi se tako da bi zemlje prešle u vlasništvo težaka samo u onom slučaju ako oni nemaju vlastite zemlje. Odnosi u trećem razredu bi se riješili tako, da bi težak postao vlasnikom državnog zemljišta, ali bi morao platiti otkupninu vlasniku zemlje. Ako težak na tom zemljištu ima potkolona, prvi težak otpada, a prava i dužnosti koje nastaju radi razrješavanja kolonatskog odnosa prelaze potkolonu. Težak je bio dužan isplatiti uskraćeni dohodak u visini ustanovljenoj Naredbom Pokrajinske vlade od 24. kolovoza 1920.

⁴² AJ, Fond agrarne reforme — Fascikl 96-2, 1922.

nacrtu jer (je) u protivnosti s prethodnim odredbama od 25./2. 1919. i vladinom tumačenju istih odredaba. Tražimo da se provođenje agrarne reforme u Dalmaciji povjeri agrarnim uredima a ne sudovima jer su suci velikom većinom interesovani u rješavanju agrarnih sporova, zaostale dohotke ne ćemo dati jer smo (ih) uskratili na osnovi zakona i vladinog tumačenja.«⁴³ U telegramu iz Nerežišća se ističe da će svoja prava i »...vitalne interese braniit do skrajnosti«.⁴⁴ U akciji upućivanja telegrama posebno se isticala Organizacija zemljoradničke omladine koja je djelovala unutar organizacije Zemljoradničke stranke, a koja je više od drugih isticala potrebu ekonomskog oslobođenja težaka (»Bez ekonomskog oslobođenja dalmatinski zemljoradnici su robovi«)⁴⁵.

Zakon o rješavanju agrarnih odnosa u Dalmaciji, prema projektu iz 1922, nije bio donesen. Donošenje su maloposjednici uspjeli odgoditi, s motivacijom da su imovinski odnosi u Dalmaciji komplicirani, da su nastali na temelju raznih pravnih osnova i odnosa u povijesti. Iako je to bilo točno, nije smjelo biti prepreka da se odnosi riješe, tim više što je postojeće stanje predstavljalo ekonomsku i socijalnu nepravdu, kočeći napredak proizvodnje.

U 1923. godini, Ministarstvo za agrarnu reformu je obnovilo projekt Zakona o likvidaciji agrarnih odnosa u Dalmaciji (10. lipnja 1923), na bazi projekta iz 1922, ali bez rezultata.

Radnički je tisak pratio procese vezane uz donošenje Zakona o likvidaciji agrarnih odnosa u Dalmaciji. On je kritizirao način na koji se željelo riješiti likvidaciju agrarnih odnosa u Dalmaciji. Smatralo se da treba napustiti praksu da se od vlasnika moljakaju prava za težake koja im po prirodi stvari pripadaju te da se zemlja mora prisvojiti i dobiti »motikama i sjekirama«⁴⁶. Ujedno se isticalo da je težak prepušten na milost i nemilost buržoaskih sudova i odvjetnika koji su ga predali u ruke zemljovlasnicima, njihovim »stogodišnjim pijavicama«, koje ga robe i globe.⁴⁷

Komunisti su prikazivali težacima neodrživost prijedloga zakona po kojem bi oni morali vlasnicima zemlje dati za dobivenu zemlju naknadu, ističući da zemlja pripada onomu tko je obrađuje.

U 1925. godini, ponovno se pokreće rješavanje agrarnih odnosa u Dalmaciji, što se vezuje za uspostavljanje sporazuma između Hrvatske seljačke stranke (HSS) i Narodne radikalne stranke (NRS). Iste su godine bile potpisane Nettunske konvencije, na osnovi kojih su priznati feudalni odnosi na posjedima talijanskih državljana, što je u Dalmaciji još više zaoštrilo odnose u agraru. I predstavnici drugih stranaka traže da se agrarni odnosi u Dalmaciji riješe. Tako narodni poslanik Demokratske stranke iz Dalmacije Grga Anđelinović, 4. studenog 1925, traži od Ministarstva za agrarnu reformu da što prije donese Zakon o sređivanju agrarnih odnosa u Dalmaciji te da se obustave sve parnice pred sudovima koje se vode između težaka i vlasnika zemlje, zato što im težaci ne daju dohodak.

Krajem listopada 1925, ponovno se uspostavlja Glavno agrarno povjerenstvo u Splitu, koje je preuzelo sve poslove agrarne naravi s teritorija splitske i dubrovačke oblasti.

---

⁴³ Isto

⁴⁴ Isto

⁴⁵ Isto

⁴⁶ »Radnička borba«, br. 6, 1924.

⁴⁷ Isto

U doba velike poljoprivredne krize 1926. (koja također zaoštava odnose između težaka i vlasnika zemlje), obnavlja se u Agrarnom odboru Narodne skupštine postupak za donošenje Zakona o agrarnoj reformi u Dalmaciji. Ministar agrarne reforme podnio je Narodnoj skupštini ekspozice, u kojem je istakao da će se zakon o rješavanju agrarnih odnosa u Dalmaciji iznijeti pred Narodnu skupštinu pošto bude proučen u Vladi i poslaničkim klubovima.

Nacrt tog Zakona sankcioniran je na Bledu, 30. srpnja 1926, u pregovorima između vodstva HSS i NRS.

Spomenuti je nacrt u mnogomu bio sličan Nacrtu iz 1922. On je razlikovao više tipova odnosa na dalmatinskom selu i to odnose feudalnog porijekla, u kojem je težak pored davanja dijela prihoda bio dužan davati još i osobne službe, ili je težak bio osobno ovisan o vlasniku zemlje. Navedeni odnos smatrag se kmetskim, a nastao je prije 1. siječnja 1878. Kmetstvu sličnim odnosom smatrao se odnos onog težaka u kojem su bili on ili njegovi preci bar 30 godina, računajući od vremena donošenja zakona, i u kojem su obrađivali tuđu zemlju i davali dohodak izvjesnog dijela bruto prihoda u naravi ili novcu i to ako je egzistencija zemljoradnika ili zemljoradničke obitelji vezana za obrađivanje tog zemljišta, tj. kad bi bez tog zemljišta bio doveden u pitanje opstanak obitelji, a ako vrijeme trajanja težačkog odnosa nije izričito ugovorom vezano za trajanje kulture.

Zakupnim odnosima smatrali su se odnosi koji nisu kmetski ni kmetstvu slični, a u kojima zemljoradnici i zemljoradničke obitelji obrađuju zemlju kao zakupci na određeno vrijeme, uz težačka davanja, u naravi ili novcu.

Četvrti tip odnosa su odnosi nasljednih zakupa, po kojima je netko dobio na trajno iskorištavanje stanovito zemljište, uz paušalno davanje u naravi i novcu (livel).

Kolonatskim ili težaškim odnosima, bez obzira na način njihova ubilježavanja u zemljišnim knjigama, smatrali su se ugovori uslijed kojih su zemljoradnik i njegova obitelj ili njihovi preci iskrčili tuđu zemlju i na njoj nasadili vinograd, maslinik, voćnjak i ostale trajne kulture, uz obvezu da zemlju obrađuju do izginuća nasada. Nacrt zakona predviđao je ukidanje kmetskih i kmetstvu sličnih odnosa. Zakupna zemljišta koja su se u tom odnosu obrađivala unatrag 30 godina (računajući od stupanja Zakona na snagu) trebala su preći u vlasništvo težaka (zakupca) i to ako on nema svoje vlastite zemlje. Otkup je mogao zatražiti i vlasnik i težak.

Za zakupe kreće od 30 godina, kao i za one kojih otkup nije bio zatražen na vrijeme, vrijedile bi odredbe Građanskog zakonika. Na vinograde, maslinike i voćnjake koje je vlasnik zemlje dao zakupom gotove nije se protezala ustanova otkupa. Gtkupnu je cijenu trebao da plati zakupac, prema procjeni na osnovi pune gospodarske vrijednosti zemlje u doba procjene. Nacrt zakona zabranjivao je zaključivanje novih ugovora između težaka i vlasnika zemlje, a postojeći su se smatrali razriješenim danom stupanja Zakona na snagu. Predviđalo se da će se obrađivanje zemlje tuđim radom provoditi na temelju ugovora predviđenog u građanskom zakoniku.

Vlasnik koji je imao težaka na zemlji prije 1878. dobio bi na ime otkupa 1/3 odštete od procjene, a onaj koji je težaka imao poslije 1878, dobio bi 2/3 odštete. Vlasnici koji su zemlju dali na uvjet (vječiti livel) i vječitu težaščinu, dobili bi cijelu procjembenu vrijednost. Državni erar bi dobio

svagdje polovicu procijenjene vrijednosti. U prvom slučaju, 1/3 bi vlasnicima platila država, u drugom 1/3 država a 1/3 težak, dok bi cijelu odštetu platilo onaj težak koji je zemlju obrađivao »na uvjet« i to na zemlji tzv. vječitog livala i vječite težašćine.

Projekt Zakona rješavao je sve odnose, bili oni javnopravni ili privatnopravni.

»Borba« u članku »Prevara s agrarnom reformom«, u broju 21/1926, zaključuje da će prema Nacrtu zakona, siromašni težaci biti prevareni jer će morati plaćati odštetu za zemlju koju će dobiti. Zbog toga osuđuje HSS, koja, po mišljenju pisca članka, vodi protuseljačku politiku.

U srpnju 1926, Ministarski savjet je prihvatio Nacrt agrarnog zakona za Dalmaciju koji je izradila Komisija za ispitivanje agrarnih odnosa u Dalmaciji i poslao ga svim odborima.⁴⁸

Odmah po donošenju Nacrta zakona, list dalmatinskih radikala »Država« daje osvrt na Nacrt, donoseći stavove dra Mate Čipčića Brgadina, u kojem se konstatira njegovo neslaganje s navedenim zakonskim projektom, jer se, kako on kaže, taj Nacrt protivi članu 37. Ustava, koji garantira privatnu svojinu u odnosima koji su privatnopravnog karaktera. Dakle radikali (a najveći dio dalmatinskih radikala bili su zemljoposjednici), ne prihvaćaju Nacrt, jer on dira u privatnu svojinu. Oni su zahtijevali da se Nacrtom reguliraju samo odnosi kmetški ili kmetstvu slični, dakle oni koji su utvrđeni u Prethodnim odredbama i članu 42. Ustava, a ne ugovori između težača i vlasnika zemlje, koji su privatnopravnog karaktera.⁴⁹

Po donošenju Nacrta zakona, maloposjednici Dalmacije ubrzo dižu svoj glas protesta protiv tog Nacrta. Udruga maloposjednika u Splitu upućuje Ministarskom savjetu predstavku, lipnja 1926, u kojoj se ističe da Nacrt zakona o agrarnim odnosima u Dalmaciji predstavlja »...remek djelo razbaštinjenja i gaženja ustavnih prava, poruga zaštite prava stečenih i zagarantiranih od temeljnog državnog zakona koji regulira privatnopravne odnose i baza su društvenog poretka.«⁵⁰ U rezoluciji donosenoj u Splitu 28. listopada 1926, ponovno ustaju protiv Nacrta, ističući da je on »...predložan iz čisto političkih i stranačkih prilika a ne ekonomskih«, pri čemu se aludira na HSS, koja, kako oni ističu, želi dobiti »...političke poene u masama«.⁵¹

U članku: »Zašto je tako važan agrarni zakon za Dalmaciju«, J. Predavec (koji se neobično angažirao u donošenju ovog Nacrta), u listu »Dom«, odbija prigovore radikala i tvrdi da se, prema važećim propisima, eksproprijacija privatne svojine može provesti i to na osnovi Zakona o pravičnoj naknadi.⁵² Krajem listopada 1926, Nacrt zakona je došao pred skupštinski odbor, međutim, do donošenja zakona nije došlo, oduprli su mu se dalmatinski radikali (koji su dobili podršku stranačkih istomišljenika), među

---

⁴⁸ U komisiji su bili Rade Stojanov, M. Čipčić Brgadin, don. Petar Gjirlić i težak Kušar. Brgadin je pripadao NRS a ostali HSS.

⁴⁹ »Država«, III, br. 228, 1926.

⁵⁰ Isto, br. 119, 1926.

⁵¹ Isto, br. 256, 1926. U rezoluciji se ujedno ističe da ponovno obračunavanje ugovorom ustanovljenih i uplaćenih dohodaka od privatne svojine s odbijanjem 1/3 vlasniku, na račun otplate oduzetog mu zemljišta, predstavlja monstruozan zahtjev, po kojem bi se počinila otvorena krađa na štetu realnog zakonskog imaoća.

⁵² »Dom«, br. 47, 1926.

kojima su se isticali dr Subotić, dr Novaković, Tripalo i Komnenović. Oni su 12. veljače 1927. uputili predstavku predsjedniku Vlade, tražeći poništenje projekta agrarnog zakona za Dalmaciju. Tražili su izbor nove komisije, koju bi trebalo sastaviti od pravnika koji nisu zainteresirani za rješavanje ovog pitanja. Njihov je prijedlog bio prihvaćen, izdana je Naredba o formiranju nove komisije, a Ministar za agrarnu reformu povukao je spomenuti projekt.⁵³

Nova komisija je izradila još jedan zakonski projekt, a to je bio šesti po redu pokušaj donošenja zakona, kojim bi se riješili agrarni odnosi u Dalmaciji.

Početak ožujka 1928, P. Radić je u ime Seljačkodemokratske koalicije predložio rezoluciju o likvidaciji agrarnih odnosa u Dalmaciji, a kao osnovu za razmatranje u Skupštini predložio je da to bude projekt dra Stanke Šibenika iz 1926. Pritom se P. Radić poziva na sporazum između HSS-a i NRS-a od 30. srpnja 1925, u kojem je između ostalog bilo utvrđeno da će se riješiti agrarni odnosi u Dalmaciji. Ministar za agrarnu reformu je odbio hitnost prijedloga.⁵⁴

Zakon o likvidaciji agrarnih odnosa u Dalmaciji bio je donesen 19. listopada 1930. Njegova izmjena i dopuna izvršena je 6. ožujka 1931.⁵⁵ Ovim Zakonom, zemlja je pripala onomu tko je obrađuje, ali samo u onim slučajevima gdje zakupni odnos postoji duže od 30 godina od stupanja Zakona na snagu. Površina koja je pripala korisnicima nije mogla biti veća od 10 hektara, a ako je obitelj imala više od 6 članova, po članu je bilo dodijeljeno pola hektara. Vlasnici su dobili odštetu i to po 10 000 dinara po hektaru, ako je odnos nastao prije 1. siječnja 1878, a 20 000 ako je nastao poslije tog datuma. U prvom slučaju, odštetu je platila država u obligacijama sa 6% kamata, što se trebalo amortizirati za 30 godina. Ukupna suma odštete je iznosila 400 000 000 din.⁵⁶ Pitanje agrarnih odnosa u Dalmaciji dugo se rješavalo — punih 13 godina — što govori o tom da su u tadašnjem društvu Kraljevine SHS bile dosta snažne snage koje su uspijevale paralizirati svaku inicijativu državne vlasti. Takvo stanje Milivoje Erić, u knjizi »Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941«, objašnjava slijedećim uzrocima nemoćnošću rješavanja agrarnih odnosa u Dalmaciji izolirano od rješavanja agrarnih odnosa u ostalim dijelovima Jugoslavije i dijametralno suprotnim pogledima vladajućih faktora na karakter odnosa koje je trebalo likvidirati. Uz navedeno, trebalo bi istaći i činjenicu da su odnosi koje je trebalo likvidirati bili suviše komplicirani pa je unutar sloja vlasnika zemlje postojala velika diferenciranost u imovinskom pogledu, tako da je rješavanje statusa jedne socijalne skupine (težaka) dovodilo u pitanje egzistenciju druge (maloposjednika, koja je do posjeda došla svojim radom (radom u stranim zem-

⁵³ »Država«, IV, br. 279, 1927.

⁵⁴ »Novo doba«, br. 60, 1928. »Radnički odjek«, br. 2, 1928. Pišući o agrarnom prbolemu Dalmacije u tom broju »Radnički odjek« u Splitu konstatira da SDK nema interesa za potpuno rješavanje agrarnog pitanja, ističući da je Stjepan Radić: »...veliki poklonik čeških agraraca, ideolog bogatih i srednjih seljaka u Hrvatskoj«, a Pribičević: »...sitne i dijelom krupne prečanske buržoazije«. Rješenje se vidi u: »...tvrdog slozi radnika i seljaka«. Traži se da zemlja pripadne seljaku, a odštetu treba da plati država, na račun socijalno jačih, putem progresivnog oporezivanja.

⁵⁵ Dr Teofan Ristić, *Borba za zemlju i naša agrarna reforma*, Beograd, 1938.

⁵⁶ Isto

ljama, ploveći morima i drugo), misleći da će u starosti živjeti od tog prihoda s tog kupljenog posjeda zemlje.

Efikasnije rješavanje agrarne reforme u Dalmaciji sprečavali su i bogati posjednici zemlje u Dalmaciji, koji su u to vrijeme bili uglavnom režijski orijentirani (mnogi su bili pristalice Narodne radikalne stranke) pa su koristeći se svojim utjecajem u politici, uz pomoć poslanika Narodne radikalne stranke, uspijevali odgađati zakona koji su trebali likvidirati kolonatske odnose. Vodstvo Narodne radikalne stranke nije se htjelo zamjeriti stranačkim drugovima iz Dalmacije, koji su uglavnom bili Hrvati, da ne bi izgubili ona uporišta koja su u njima imali. Inače, na jugoslavenskom planu, rješavanja agrarne reforme, prema mišljenju Milivoja Erića, ta stanka je »... uvijek podržavala provizorno stanje i svijesno kočila donošenje definitivnih odluka«. ^{56a}

Jugoslavenska demokratska stranka se zalagala za rješavanje agrarnog pitanja u Dalmaciji na način da zemlja mora bez odštete pripasti onomu tko je obrađuje. U tom se posebno zalagao poslanik te stranke u Narodnoj skupštini Grga Andjelinović. Pokrajinski težački savez se naročito do 1923. aktivno zalagao za rješavanje agrarnih odnosa u Dalmaciji, tražeći provođenje radikalne agrarne reforme, na osnovi koje bi težak postao vlasnik zemlje koju obrađuje. HSS se u rješavanju agrarnog pitanja u Dalmaciji posebno ističe od 1924. Njeni su stavovi izraženi u Nacrtu zakona utvrđenom 1925. godine, o čemu je prethodno opširnije bilo riječi. Međutim, sve su one reformi prilazile«... sa pozicija interesa srednjeg i bogatog seljaštva«. ^{56b}

Nasuprot buržoaskim strankama, KPJ je smatrala da ukidanje kolonatskih odnosa treba provesti bez naknade, da težacima osim zemlje treba osigurati sredstvo za proizvodnju i da težacima treba sredstva koja su posjednicima dali za zakupnine.

GOSPODARSKE PRILIKE NA DALMATINSKOM SELU

Obveze koje je dalmatinski težak imao prema vlasnicima zemlje i nemogućnost prodaje njegovog osnovnog proizvoda vina, kao i druge gospodarske nedaće, dovele su neposredno nakon 1. svjetskog rata tog težaka u veoma nepovoljan gospodarski položaj. Proizvodnja vina se gotovo prepolovila. Od 1 023 200 hektolitara vina proizvedenog u 1913, proizvodnja u 1922. je iznosila 535 345 hektolitara. ⁵⁷

Pad proizvodnje povezan je s pojavom filoksera, koja je uoči rata zahvatila dalmatinske vinograde, a koja se nakon rata i dalje širila, zahvativši tako čitavo područje Dalmacije. Obnova vinograda započela je odmah nakon rata. Proces obnove je tekao sporo, na što je utjecalo veliko siromaštvo i bijeda u kojoj se nalazio dalmatinski težak. Do 1927, bilo je obnovljeno 27 012 hektara vinograda, dok je pod starom kulturom još ostalo oko 12 176 hektara. Prema tomu, površine pod vinogradima su od 1913. bile smanjene za 31 513 hektara. ⁵⁸ Za bržu obnovu vinograda nedostajali su povoljniji kre-

^{56a} M. Erić, Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941, str. 193, Sarajevo, 1958.

^{56b} Isto, str. 205.

⁵⁷ Izvještaj Trgovinsko obrtničke komore Split (dalje Izvještaj TOKS), 1928—1929, 135.

⁵⁸ Čurić Bogoljub, Privreda i radnici u Dalmaciji, str. 6, Split, 1928.

diti. Država je rijetko odobravalala kredite, a kada je to i radila, iznosi su bili simbolični. Neriješeno pitanje agrarne reforme također je usporavalo proces obnove vinograda.

Osim pada proizvodnje, dalmatinsko vinogradarstvo je mučio problem plasmana vina na strana tržišta, jer se u zemlji mogla konzumirati samo trećina proizvodnje.⁵⁹ Plasman vina bio je otežan i u zemlji, jer mu je konkuriralo vino iz ostalih dijelova države. Sve je to utjecalo na gomilanje neprodatog vina u konobama. Krizu vina u Dalmaciji povećavala je i visoka trošarina, koja se plaćala prilikom njegove prodaje. U 1928, težak je plaćao 250 dinara po hektolitru, što je iznosilo od 70—80% cijene vina.⁶⁰ Koliko je trošarina umanjivala dohodak težaka pokazuje nam i podatak da su težaci općine Blato, koji su vinograde imali u drugim odlomcima općine, prilikom prijevoza mošta u svoje konobe morali plaćati trošarinu. Po litri je, u 1922, ta trošarina iznosila 0,35 dinara. Kad je težak vino od tog mošta izvezio iz Blata ponovno je plaćao trošarinu.⁶¹

Pišući o cijenama dnevni tisak stalno ističe kako su cijene namirnicama u Dalmaciji daleko veće nego u drugim krajevima države, neke do 40, 60 pa i 120%. Traži se uspostava odbora za ujednačavanje cijena i suzbijanje lihve. Odbori bi se brinuli o ravnanju cijena neophodnih živežnih namirnica, a u njima bi bili zastupljeni i potrošači.

Poteškoće u plasmanu vina u mnogomu su izazivale i željezničke tarife. Udaljenost Dalmacije od glavnih tržišnih centara zemlje povećavala je cijenu vina, zbog tarife koja se plaćala za prijevoz, pa je vino iz unutrašnjosti zemlje moglo uspješnije konkurirati dalmatinskom vinu. Udaljenost Dalmacije od glavnih tržišnih centara je utjecala i na to da su dalmatinski težaci morali skuplje plaćati i žitarice. Ako se još uzme u obzir da se veliki dio

⁵⁹ Isto, 7

⁶⁰ Izvještaj, TOKS—1928—1929, 118

⁶¹ Isto. Za dovoz hrane u pasivne krajeve je postojala posebna željeznička tarifa. U početku je obuhvaćala sve žitarice, ali je na zahtjev mlinarske industrije, tarifa ostala samo za kukuruz i sočivo, 1928. tražilo se da se posebna tarifa potpuno ukine. Život dalmatinskog težaka ponajviše je ovisio o cijeni vina. Ovom tabelom prikazat ćemo kretanje cijena vinu i nekim za težaka važnim namirnicama i industrijskim proizvodima da bi se bolje shvatilo njegovo teško ekonomsko stanje. Cijene vina izražene su u maloprodajnoj cijeni jer treba imati na umu da je težak vino prodavao na veliko skoro upola jeftinije o cijena navedene u tablici.

	Kruna		Kruna		Dinara					
	1913.	1918.	1919.	1920.	1921.	1922.	1923.	1925.	1926.	1928
Vino	0,32	8	14	22	22	20	6	6	6	6
Crni kruh	0,20	10	12	13	14	14	4,5	4,5	5	4,5
Goveđe meso	0,90	22	20	20	34	48	15	19	20	16
Odijelo	12	60	120	150	200	250	200	300	500	600
Cipele	18	150	380	530	580	780	330	290	280	270
Šećer	0,84	20	30	40	48	64	16	17	16	15
Makaroni	0,40	10	16	20	28	40	11,5	10	10	10
Kava	2	80	120	120	160	120	58	58	58	56
Pšenično brašno	0,18	9	11	13	15	22	6,5	4,5	4,25	4,25
Kukuruz. brašno	0,14	7	19	11	13	16	4,25	3,25	2,50	4

proizvođača vina nalazio na otocima i da se na to vino pored željezničke tarife plaćao i morski podvoz do glavnih luka, evidentno je da je dalmatinsko vino imalo velikih poteškoća u plasmanu na tržište. Dalmatinski je težak imao poteškoće i s plasmanom ostalih proizvoda, posebno buhača, kojeg je konjunktura neposredno poslije 1. svjetskog rata porasla. Proizvodnja buhača je dosegla vrhunac 1925, kad je iznosila 12 166 kvintala. Nakon toga naglo opada, zapravo se prepolovljuje pa 1929. iznosi 4 608 kvintala a 1928. 5 645 kvintala suhog buhača.⁶² Potražnja za buhačem raste nakon rata, a budući se izvozi i na tržište SAD. Nakon kratkotrajne konjunktura, uglavnom do 1925. i relativno solidnih cijena, cijena mu pada, do čega dovodi konkurencija buhača iz Japana, Perzije i SAD.⁶³ Poslije vina, buhač je bio najvažniji izvozni artikl dalmatinskih težaka. Skoro se cijela proizvodnja izvozila.⁶⁴ Prihodi od prodaje smokava, rogača, bajama, višanja, ulja i ljekovitog bilja nadopunjavali su ukupne prihode dalmatinskog težaka i pomagali mu da ublaži veliku oskudicu u novcu. Međutim, s obzirom na količinu i kvalitetu tog proizvoda, dalmatinski težaci nisu mogli bitno promijeniti svoj ekonomski položaj. Proizvodnja spomenutih proizvoda upućivala je dalmatinskog težaka na tržište i to ne samo na domaće već i na strano, jer domaće tržište nije moglo konzumirati sve njegove proizvode. Dalmatinski se težak nije mogao prehraniti prodajom svojih proizvoda. Poteškoća je bila u tomu, što se njegovi proizvodi u količini u kojoj ih je proizvodio (posebno vino) nisu mogli prodati na tržištu, a cijena im je i inače bila niska. Uz česte elementarne nepogode (pozeb, tuča, suša i razne bolesti) i monokulturu, bilo je godina kad težak nije od svog rada mogao prehraniti sebe i svoju obitelj. Poteškoća za težaka bila je i u tomu što se nije mogao radovati ni rodnim godinama, jer su tada cijene njegovih proizvoda bile vrlo niske pa je često u rodnim godinama dobio isto tako malo novaca kao i onda kad mu je godina podbacila, jer su u lošim godinama cijene njegovih proizvoda bile više.

Proizvodnjom vina i ostalih poljoprivrednih proizvoda, dalmatinski je težak ostvarivao sredstva da namiri nedostatak vlastite proizvodnje žitarica, jer proizvodnja žitarica nije bila dovoljna za njegovu prehranu. U godinama srednjeg priroda žitarica, u Dubrovačkoj oblasti proizvodnja je zadovoljavala prehranu žitaricama za četiri i pol mjeseca, a u Splitskoj oblasti za šest mjeseci. Dalmacija je za prehranu trebala 13 000 vagona žitarica, a vlastitom je proizvodnjom mogla osigurati samo oko 3000 vagona.⁶⁵

Položaj težaka pogoršavala je i poreska politika. Težak je plaćao razne poreze i prireze i to: zemljarinu, kućarinu, dohodarinu i drugo. U 1928, Dalmacija je platila ukupno 27 956 700 dinara poreza. ⁶⁶ Posebno je težacima bio omrznut porez lične dohodarine. Za svaku obitelj, s obzirom na broj članova, poreski su organi utvrđivali svotu za uzdržavanje. Što je u prihodu bilo više od te svote, oporezovalo se.⁶⁷ Na državni porez plaćali su se općinski

---

⁶² Isto

⁶³ »Narodna svijest«, br. 28, 1925. i Izvještaj TOKS, 1927/28, 97

⁶⁴ »Narod«, 264, 1923. Izvještaj TOKS, 1927/28, 97

⁶⁵ Izvještaj TOKS za 1928/29, 163—165

⁶⁶ Isto. Tabela iskaza naplaćenih posebnih neposrednih poreza i prireza u Dalmaciji u kalendarskoj godini 1928.

⁶⁷ Isto. U 1928. je za dohodarinu stanovništvo u Dalmaciji uplatilo 4 573 773 dinara, a od prireza na dohodarinu 1 392 382

prirezi. Tako su npr. težaci na prodanih 50 kilograma buhača plaćali 100 kruna prireza.⁶⁸ Pored toga plaćali su razne takse na sve proizvode, posebno na živežne namirnice.

»Bude li nas i dalje ovakva bijeda teretila, bit ćemo primorani da se oprostimo od svojih domova i da tražimo komad kruha u tuđem svijetu, jer naš zalogaj crnog kruha kojeg ovdje zaradimo moramo s općinskim organima da dijelimo.«⁶⁹ Nezadovoljni plaćanjem dohodarine, težaci Južne Dalmacije su 1925. tražili njezino ukidanje. Težake je pogađalo i to što je visina poreza i prireza bila utvrđena u vrijeme kad je vrijednost dinara bila niska. Kasnije, kad je dinar postao kupovno jači, visina poreza je ostajala ista.

Svojom proizvodnjom Dalmacija nije mogla plaćati poreze, zato su oni direktno utjecali na daljnje siromašnije dalmatinskog težaka, koji je već onako bio pauperiziran. »Dalmacija koja iz krša mora da izbije zaradu za življenje ne može u tom pogledu biti uspoređivana ni s jednom pokrajinom u državi. Od dalmatinskog težaka traži se da plati više poreza nego što može da zaradi.«⁷⁰ Videći da ih porezi i prirezi sve više pritišću, težaci su gubili volju za rad, uviđajući da gotovo cijeli prihod od rada moraju dati državi u obliku poreza i općini u obliku prireza. Uz to treba spomenuti da dalmatinski težak u plaćanju poreza nije bio izjednačen s težacima u ostalim krajevima zemlje, pa je tražio donošenje jedinstvenog poreskog sistema u državi. Težacima koji nisu mogli platiti porez, porezni bi ovrhovitelj plijenio blago, poljoprivredne proizvode, pokućstvo, odjeću i drugo.

»Dva žandara napetim bodovima, poslužnik poreznog ureda i općinski redarstveni agent obilaze ulicama Stona od dućana do dućana, od kuće do kuće, robe svakoga tko nije platio porez do uključivo 1925. Vlast plijeni narod kad mu je najgore, kad nema novaca.«⁷¹

Zdvojnost težaka, s obzirom na terete koje im predstavljaju porezi, ilustrira i jedan dopis iz sela Močići kod Dubrovnika.« 1924. bila je u najvećem stepenu slaba jer je tuča uništila sve naše proizvode. Mjesto pomoći, vlastodržci šalju visoku dohodarinu.⁷²

Nema pouzdanih podataka na temelju kojih bi se moglo utvrditi kolika je bila u to vrijeme zaduženost dalmatinskih težaka. Dnevni je tisak svakodnevno donosio vijest o prezaduženosti dalmatinskog težaka i bezdušnim kamatama koje su morali dati oni za posuđeni novac. Bilo je drastičnih primjera eksploatacije težaka. Pojedini su lihvari tražili kamate od 50%, a bilo je primjera da su od težaka tražili da za posuđeni novac plate kamatu 140

---

⁶⁸ »Konavoska sloga«, br. 2, 1924.

⁶⁹ Isto

⁷⁰ »Hrvatska riječ«, br. 24, 1925.

⁷¹ Isto, br. 17, 1925. »Težaška sloga« od 3. rujna 1923, piše da je veleposjednik Stjepan Kalođera iz Blata podnio zahtjev Kotarskom sudu u Blatu da se za uskraćeni dohodak istoči vino iz konobe Antuna Pecotića Kokota pok. Antuna iz Smokvice. Na odluku suda, sudski izvršitelj je došao Auntunu Pecotiću istočiti vino. Kad se vlasnik tomu suprotstavio, zatražena je pomoć žandarmerije iz Blata, uz pomoć koje je istočen 21 hektolitar vina i prenijet u konobu veleposjednika Petković Kovača.

⁷² »Hrvatska riječ«, br. 3, 1925.

pa i 160%.⁷³ Trgovac je težaka iskorištavao na najraznovrsnije načine. Kupovao bi od težaka unaprijed njegove proizvode, dao mu novac ali ujedno odmah i obračunao kamatu dok proizvod ne dobije. Težaku su obično davali namirnice a ne novac. Kad bi težak dobio namirnice na vrijeme, plaćao bi na taj iznos kamate. Težaci nisu imali novaca da kupe kruh (crni) koji su jeli s jedinom hranom kupusom i krumpirom oskudno začinjnim maslinovim uljem. Više dana siromašni težaci nisu vidjeli kruha, a seoski trgovci su im otkazivali kredit i to obično onima od kojih ništa više nisu mogli oduzeti.

Dalmatinskog su težaka redovito pratile razne elementarne nepogode, najčešće suša, pozeb vinograda i tuća. Od 1919. do 1929, Dalmaciju je pritisnula kronična glad. Posebno je teško stanje bilo u Dalmatinskoj zagori i na otocima. U Imotskoj krajini, 1920. godine, narod je oskudijevao u žitu i u doba žetve. Te je godine žetva bila toliko oskudna, da težak nije dobio ni toliko žita da se prehrani »Iz Imotske krajine siromašni narod bježi u druge krajeve, ostavljajući kod kuće gladne žene i djecu, pada u kandže lihvara koji mu sišu krv na slamku. Uopšte tamo je socijalna beda na vrhuncu.«⁷⁴

Oskudica u hrani nije prestajala ni u narednim godinama. Zemljoradnički poslanički klub je 1922. dao predstavku vladi, u kojoj se tražilo da se poduzmu mjere za osiguranje prehrane naroda do naredne žetve. »Oni koji nemaju hrane skapavaju od gladi, prodaju ili zalažu svoje siromaštvo uz vrlo teške uvjete raznim lihvarima, narod hljeba ne jede hrani se divljom travom i što je sve veći pomor, osobito djece, staraca i slabije čeljadi, uslijed slabe i nikakve ishrane.«⁷⁵ Dnevni tisak 1922. godine javlja o teškom ekonomskom stanju u Stonskom primorju, ističući pritom da se osnovna hrana kruh sastoji od krmnog brašna ili sijerka, a da ni takvog kruha nema dovoljno.⁷⁶

Iste godine, splitsko »Novo doba« od 30. kolovoza piše da je Dalmaciju zahvatila suša, da je ljetina propala, a pitanje prehrane predlaže da se riješi organiziranjem javnih radova. O poteškoćama u prehrani stanovnika Blata pišu »Težačke novine« u Splitu, navodeći da »50% Blačana nema ni korice kruha u svojoj kući, 80% Blačana zapada u dug, a opet je u kasu nečiju spao sav trud bogate blatske okolice«. Drugi podatak navodi da u Blatu 75% lju-di glada i da se 260 obitelji iselilo iz Blata u Brazil.⁷⁷

Opisujući bijedno stanje težaka na otoku Korčuli 1923, list »Borba« navodi da »na otoku ima više gladnih nego sitih. U vremenu posvemašnje gladi, kad su otočki težaci neretko na svoje vlastite oči roditeljske, prisiljeni gledati sigurnu smrt svoje dece, vlasnici zemalja imaju srca da težaku otimaju sa zemlje ili iz konobe plod njegova truda i znoja, koji ga i bez davanja haka vlasniku ne bi mogao prehraniti 3—4 mjeseca.«⁷⁸ Veliki župan Du-

⁷³ »Radnička borba«, br. 4, 1924. — Prema vijesti koju donosi ovaj list 1924. dugovi u Dalmaciji iznosili su 100 000 000 D, uz napomene da je težak sve svoje ranije dugove namirio do propasti Austro-Ugarske. Od 120 000 težačkih obitelji, 80 000 je bilo polugladno. List »Bankarstvo«, u broju 12, 1928, na strani 565, navodi da je od 25 337 poljoprivrednika kotara Korčula zaduženo 25%, u iznosu od 30 000 000 din, uz kamatnu stopu 10—30%.

⁷⁴ Isto

⁷⁵ »Rad«, br. 130, 1922.

⁷⁶ Isto, br. 124, 1922.

⁷⁷ »Hrvatska riječ«, br. 16, 1925. »Težaška sloga«, 3. veljače 1922.

⁷⁸ »Borba«, br. 27, 1923.

brovačke oblasti obavještava 1924. Ministarstvo unutrašnjih poslova da su općine Blato i Vela Luka zbog nerodice, filoksere i elementarnih nepogoda došle u takav ekonomski položaj da trpe od gladi te da je stanovništvo dovedeno na prosjački štاپ. »Obilazeći ove dvije općine sa svih strana su mi dolazili vapaji i molbe žurne pomoći.«⁷⁹ Teške prilike na otoku nisu se mijenjale na bolje ni u narednim godinama. Narod je zbog gladi sjekao masline i prodavao drvo, da bi se prehranio. 1926. obala Vele Luke je bila puna sasječenog masinovog drva.

O teškom ekonomskom stanju u Dalmaciji raspravljala je Oblasna skupština u Splitu 1928. i, na inicijativu radničkog zastupnika Ive Baljkasa, donijela rezoluciju o pomoći gladnom stanovništvu Dalmacije. U Velikoj bijedi i oskudici narodu Dalmacije pružena je minimalna pomoć, skoro nikakva. 1919. Pokrajinska vlada Dalmacije odobrila je kao pomoć siromašnima 1 400 000 kruna. Iste godine, Američka je vlada dodijelila 3094 vreće brašna kao pomoć gladnima.⁸⁰

1922. Ministarski je savjet odobrio 20 milijuna dinara za gladne u Dalmaciji.⁸¹ 1923. je pomoć iznosila 7 milijuna dinara.⁸² 1928. godine, kad je, prema nekim podacima, u Dalmaciji gladovalo 150 000 ljudi, Oblasni odbor u Splitu je zatražio pomoć od vlade u iznosu od 36 milijuna dinara, međutim, tražena pomoć nije uslijedila.

O bijedi na dalmatinskom selu pišu i izvještaji Trgovačko obrtničke komore u Splitu. U njima se ističe da članovi jedne obitelji bez obzira na broj njezinih članova, radom od zore do mraka ne zarađuju ni onoliko kruha ili pure koliko pojedu, a drugu bolju hranu i ne jedu. »Tu se radi o tome da se kolektivnim radom gdje ima nešto imanja ne postizava toliko da se najprostijom materijom natrpa prazan želudac. Dovoljna je suša ili kiša i to ne kao izvanredni element nezgode, da usjevi i blago propadnu, da se avet gladi pojavi te da bolest i smrt vrši svoje«^{82a} U nemogućnosti da svojim radom osigura kakve takve uvjete za život, težaci su morali napuštati svoje domove i odlaziti u prekomorske zemlje, najčešće u SAD, Kanadu, Argentinu i ostale južnoameričke države te u Australiju i Novi Zeland. Na osnovi statističkih podataka o seobama našeg stanovništva, koje donosi Iseljenički komesarijat u Zagrebu, u razdoblju od 1920. do 1928. zaključuje se da su iz Dalmacije iselila 15 372 stanovnika. Po godinama starosti, najviše ih je bilo između 18 i 30 godina života. S obzirom na broj stanovnika, najviše je u postotku bilo iseljenika iz Dalmacije. Iseljenika zemljoradnika je bilo 70—80%. Iz Dalmacije se uglavnom selio pojedinac muškarac, ali je bilo i primjera da su selile kompletne obitelji, kao što je to bilo na otoku Korčuli.⁸³

Oni koji nisu mogli seliti, našli su izvore zarade u zemlji, baveći se ribolovom, promorstvom i najamnim radom. Ti oblici rada samo su ublažavali težak položaj u kojem su se nalazili u to vrijeme dalmatinski težaci.

Iako je radio na zemlji, dalmatinski težak se po svom društvenom položaju malo razlikovao od radnika. Kao i radnik, i on živi na granici životnog

⁷⁹ AD, FVŽDO, br. 1193, 1924.

⁸⁰ »Jadran«, br. 66 i 86, 1919.

⁸¹ »Dubrovnik«, br. 77, 1922.

⁸² Isto, br. 3, 1923.

^{82a} Izvještaj TOKS, 1928—1929, str. 157.

⁸³ AJ, Fond Ministarstva unutrašnjih poslova, rolna 699, 707, 743. Ćurić Bogoljub, Privreda i radnici Dalmacije, str. 237—238, Split, 1928.

minimumu, iskorištavan od vlasnika zemlje i države. Radnici i težaci su bili životno povezani, iz težačke sredine uglavnom se regrutirala radnička klasa Dalmacije.

Jedan je dio dalmatinskih težaka svoja politička opredjeljenja vezivao za KPJ, od njena osnutka. Njihova snaga u početku nije bila jaka, ali je bila u stalnom usponu. U razdoblju do 1929, ta suradnja najizrazitije se manifestirala prilikom općinskih izbora u Dalmaciji 18. svibnja 1926. Za liste radnika i težaka (negdje ribara i težaka) glasao je veliki broj glasača. U općinskim skupštinama bila su izabrana 82 vijećnika na tim listama. Bile su to liste komunista i disidenata HSS. Najviše su uspjeha te liste imale u Pučišću na otoku Braču, Komiži, Splitu, Trogiru, Blatu na Korčuli, Starom gradu, Kaštel Lukšiću i Trpnju.⁸⁴ Eksploatirani slojevi Dalmacije činili su najveći broj članova KPJ. U 1924, u Dalmaciji je bilo 168 članova KPJ. U to je vrijeme u Jugoslaviji bilo 688 članova KPJ)⁸⁵ U 1928, uvelike se povećava broj članova KPJ, koji dostiže broj od 821 člana. Od tog broja bilo je 394 težaka, 250 radnika i 117 obrtnika.⁸⁶

Relativno veliki broj težaka koji se u to vrijeme nalazio u redovima KPJ pokazuje da oni prihvaćaju politiku jedinstvene fronte radnika i težaka, kojoj je bio cilj ostvariti nacionalno i socijalno oslobođenje eksploatiranih slojeva u Kraljevini SHS.

ZAKLJUČAK

U razdoblju od 1918. do 1929, dalmatinski je težak vodio borbu za vlasništvo nad zemljom koju je obrađivao na temelju zakupnih odnosa. Iako mu je državna vlast načelno priznavala da mu zemlja pripada, on to svoje pravo nije mogao realizirati.

Težak je osporavao vlasniku zemlje pravo na dohodak koji mu je morao davati na temelju zaključnog ugovora o upotrebi zemlje. Zbog toga su sudovi izricali brojne presude u korist vlasnika zemlje, kojima je težak bio prisiljavan da dade dohodak vlasniku zemlje. Kad je težak odbijao izvršiti i sudske odluke, vlasnici zemlje su uz pomoć žandara taj dohodak silom oduzimali.

Nasilno oduzimanje dohotka je dovodilo do brojnih sukoba težaka sa žandarima i policijom, što je rezultiralo hapšenjima težaka i njihovim zatvaranjem na više tjedana i mjeseci.

Nemogavši slomiti otpor težaka, državna je vlast povremeno popuštala u svojim represivnim mjerama prema težacima. Rigorozne naredbe o obvezatnom davanju dohotka povlačila je, da bi ih ponovno osnažila kad se stanje na selu smirilo. Zborovima, demonstracijama i fizičkim suprotstavljanjem organima vlasti, težaci su tražili da se obustavi nasilno oduzimanje dohotka i da se donese zakon o rješavanju agrarnih odnosa u Dalmaciji.

Do 1929. je bilo izrađeno više nacрта takvog zakona. Ni jedan nije bio prihvaćen, jer su mu se suprotstavili vlasnici zemlje, koji su uživali svesrdnu pomoć vladajućih krugova, posebno NRS, čiji su oni bili pripadnici. Zakon je konačno bio donesen 1930.

U razdoblju od 1918. do 1929. godine, proizvodnja na dalmatinskom selu nalazila se u teškoj ekonomskoj krizi, koja je bila uvjetovana propadanjem

⁸⁴ Arhiv CK SKJ (A CK), Fond Komunističke internacionale (KI), 1926/94.

⁸⁵ Isto, KI 1924/33.

⁸⁶ Isto, KI 1928/5.

vinove loze i velikim zalihama vina zbog nemogućnosti njegova plasiranja na strana i domaća tržišta.

Bez novca, pritisnut porezima, u velikoj oskudici hrane, veliki broj stanovnika Dalmacije je gladovao, a da država nije pružila ozbiljniju pomoć, što više, još ga je pritiskala novim porezima i prirezima na te poreze.

U nemogućnosti da riješi svoju životnu egzistenciju, težaci su napuštali domove i selili u prekomorske zemlje. U postojećim društvenim odnosima težak nije riješio pitanje svog socijalnog oslobođenja. Zakon o rješavanju agrarnih odnosa u Dalmaciji donesen 1930, donekle je poboljšao položaj težaka, ali ga nije oslobodio ugnjetavanja i izrabljivanja.

Zusammenfassung

DIE LAGE DER LANDARBEITER IN DALMATIEN UND IHR KAMPF UM LANDBESITZ VON 1919 BIS 1929

Franko Mirošević

Dalmatien war nie reich an landwirtschaftlich nutzbaren Flächen (nur 20% der Gesamtfläche ist bebaubar). Außerdem war der Landbesitz auch noch ungerecht verteilt. Diejenigen, die vom eigenen Landbesitz nicht ihr Auskommen finden konnten, waren gezwungen, fremdes Land zu bearbeiten und dafür Pacht zu bezahlen (1/2 bis zu 1/5 des Ertrags).

Es wird allgemein angenommen, daß es in der Zwischenkriegszeit mehr als 50% der Landarbeiter gab, die fremden Landbesitz bearbeiteten. So haben sich in Dalmatien bis in die neueste Zeit Abhängigkeitsverhältnisse gehalten, die unter dem Namen Kolonatsverhältnisse u.ä. bekannt sind.

Die Landarbeiter Dalmatiens erhofften sich bei der Gründung des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen im Jahr 1918, daß sie endlich auch in den Besitz des von ihnen bearbeiteten Landes kommen und so von der Entrichtung der Pacht befreit werden würden.

Die am 25. Februar 1919 verabschiedeten »Vorläufigen Verordnungen zur Vorbereitung der Bodenreform« schienen ihre Erwartungen endlich zu erfüllen. Das war jedoch leider eine verfrühte Hoffnung, denn sehr bald danach verlautbarte die Provinzregierung in Split durch die Verordnung vom 20. August 1920, daß die Landarbeiter auch weiterhin verpflichtet sind, die Pacht an die Landbesitzer abzuführen; was auch durch eine Verordnung des Innenministeriums und des Justizministeriums vom 5. September 1922 bestätigt wurde.

Die Landarbeiter wollten jedoch die genannten Verordnungen nicht anerkennen und setzten ihren Boykott der Pachtentrichtung fort. Seit der Zeit begannen in Dalmatien heftige Klassenkämpfe und Erschütterungen. Die Landbesitzer erhoben tausende von Klagen gegen die Landarbeiter, aufgrund derer die Gerichte zahlreiche Verurteilungen aussprechen, die oft zu Pfändungen unter der Assistenz von Gendarmen und der Polizei führten. Der Widerstand war so heftig, daß die zwangsweise Eintreibungen eingestellt werden mußten.

Die Regierung des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen versuchte das Problem der landlosen Bauern zu lösen. Es wurden Gesetzesentwürfe erarbeitet (1922, 1924, 1926). Aber keiner von ihnen bekam im Parlament die nötige Mehrheit. Das Gesetz wurde endlich 1930 verabschiedet. Aufgrund dieses Gesetzes ging das Land in den Besitz der Landarbeiter über, allerdings mußte die Mehrheit von ihnen den ehemaligen Besitzern eine Entschädigung zahlen.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 20

ZAGREB

1987.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 1.000 din

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

RADOVI 20

Za izdavača
dr. *Nikša Stančić*

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

ANTIĆ dr. LJUBOMIR, Centar za istraživanje migracija, Trnjanska bb, Zagreb

BERTOŠA SLAVEN, student Filozofski fakultet, Zagreb

BRANDT dr. MIROSLAV, ul. Socijalističke revolucije 73, Zagreb

BUDAK mr. NEVEN, Filozofski fakultet, Zagreb

IVELJIĆ ISKRA, Ilica 165, Zagreb

JANEKOVIĆ-RÖMER ZDENKA, Filozofski fakultet, Zagreb

JURIŠIĆ IVAN, Filozofski fakultet — Zavod za hrvatsku povijest, Krčka 1

LAUŠIĆ dr. ANTE, Centar za istraživanje migracija, Trnjanska bb, Zagreb

LOVRENOVIĆ mr. DUBRAVKO, Račkog 1, Filozofski fakultet, Sarajevo

MIJATOVIĆ ANĐELKO, P. Togliatija 12, Susedgrad, Zagreb

MIROŠEVIĆ mr. FRANKO, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SRH, Zagreb

OČAK dr. IVAN, Filozofski fakultet — Zavod za hrvatsku povijest, Krčka 1

PARNICA ROBERT, student Filozofski fakultet, Zagreb

PAVLIČEVIĆ dr. DRAGUTIN, Filozofski fakultet — Zavod za hrvatsku povijest,
Krčka 1, Zagreb

PERIĆ dr. IVO, Istraživački centar JAZU, Lapadska obala 6, Dubrovnik

ROKSANDIĆ mr. DRAGO, Filozofski fakultet, Istorijski seminar, Čika Ljubina
18—20, Beograd

STRČIĆ dr. MIRJANA, Kumičićeva 42, Rijeka

STRČIĆ PETAR, Arhiv Hrvatske, Zagreb

STUBLIĆ ZLATKO, Vlaška 12, Zagreb

SZABO dr. AGNEZA, Muzej grada Zagreba, Zagreb